

Srednje brončano doba na prostoru Like

Meštrović, Marko

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:415957>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-06**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ARHEOLOGIJU
SMJER PRAPOVIJESNA ARHEOLOGIJA
Ak. god. 2022./2023.

Marko Meštrović

Srednje brončano doba na prostoru Like

Diplomski rad

Mentorica:

Doc. dr. sc. Janja Mavrović Mokus

Zagreb, veljača 2023.

Zahvaljujem mentorici dr.sc. Janji Mavrović Mocos na ideji za diplomski rad, a potom i na pomoći i potpori pri pisanju diplomskog rada.

Hvala i mojim najbližim prijateljima s odsjeka arheologije Lani Mršić, Luciji Fundurulić, Liji Vidas, Marinu Emiću i Marinu Cariću, bez kojih bih teško došao do kraja studija. Isto tako, htio bih zahvaliti i Andri Nekiću za potporu i rasprave vezane uz diplomski rad.

Kolegici Jeleni Batur zahvaljujem za pomoć pri lektoriranju rada.

Zahvalio bih se kolegicama Mirni Šandrić i Franki Ovčarić za pomoću u prikupljanju literature i pomoći u jasnijem shvaćanju teme moga rada.

Sadržaj:

1. Uvod.....	1
1.2. Cilj i metodologija rada.....	1
1.3. Pregled rada.....	2
2. Geografija Like.....	3
3. Brončano doba i kronologija.....	5
4. Srednje brončano doba u Lici.....	10
5. Lokaliteti.....	10
5.1.1. Bezdanjača.....	12
5.1.2. Geomorfologija i stratigrafija.....	13
5.1.3 Način sahranjivanja	16
5.1.4. Brončani nalazi	19
5.1.5. Keramički nalazi.....	20
5.2. Lički Osik	24
5.3. Pavlovec Vrebački.....	27
5.4. Mala Njiva kraj Gospića.....	27
5.5. Pećina kod Ličkog Lešća.....	30
5.6.1. Jozgina pećina	31
5.6.2. Geomorfologija i stratigrafija.....	31
5.6.3. Keramički nalazi.....	33
5.7.1. Jankuša	35
5.7.2. Geomorfologija i stratigrafija.....	35
5.7.3. Keramički nalazi.....	36
5.8.1. Cerovačka donja špilja	38
5.8.2. Geomorfologija i stratigrafija.....	39
5.8.3. Keramički nalazi.....	40
5.9.1 Bobinac-Kozerine špilje.....	40
5.9.2. Geomorfologija i stratigrafija	41

5.9.3. Keramički nalazi.....	43
5.10. Petrićeva Pećina	44
5.11. Veliki Obljaj u Gornjim Vrhovima.....	45
5.12. Šarića pećina	45
5.13. Slučani nalazi.....	45
5.13.1. Plitvice.....	45
5.13.2. Markaševac kod Široke Kule.....	46
5.13.3. Lovinac.....	47
6. Koszider period	49
7. Rasprava i zaključak	53
Prilozi.....	62
Tablice.....	63
Literatura.....	64

1. UVOD

Srednje brončano doba u Lici danas je slabo istraženo prapovijesno razdoblje. Za razliku od narednog perioda kasnog brončanog doba i kasnije željeznog doba, poglavito definiranih Japoda u tome razdoblju, srednje brončano doba Like ostalo je u arheološkoj zajednici u sekundarnom planu. Sliku populacije koja je živjela u srednjem brončanom dobu Like stvaramo na temelju nalaza iz pećina, nekoliko nekropola te slabo istraženih i neobjavljenih naselja. Uzevši navedeno u obzir, pokušat ću u svojem diplomskom radu prikazati ključne odrednice srednjeg brončanog doba Like. Većinu istraživanja srednjeg brončanog doba Like, kao i brončanog doba u Lici uopće, provela je Ružica Drechsler Bižić. Treba napomenuti da je većina istraživanja provedena u drugoj polovici 20. stoljeća.

1.2. CILJ I METODOLOGIJA RADA

Cilj ovog rada je adekvatno prikazati lokalitete i nalaze srednjeg brončanog doba radi stvaranja jasnijeg okvira ovog razdoblja na području Like. Kroz prikaz lokaliteta i nalaza bit će prikazan utjecaj drugih kulturnih tradicija na sam prostor Like. Veliki naglasak će biti na pećini Bezdanjači koji je lokalitet koji je najbolje istražen i objavljen. Također rad će se u značajnoj mjeri baviti shvaćanjem trgovačkih ruta radi bolje shvaćanja utjecaja, poglavito Koszider perioda koji je uvelike redefiniran od vremena kada su se nalazi iz Like pripisivali upravo tome periodu. Temeljnu literaturu predstavljaju djela o srednjem brončanom dobu na području Like i relevantnog područja, no u svrhu stvaranja okvira, obradio sam i određenu literaturu koja se bavi srednjoeuropskim prostorom, kao i etnološku literaturu kako bih dobio uvid u dinamiku tadašnje Like.

1.3. PREGLED RADA

Sam rad koncipiran je na način da sam se u prvom dijelu bavio Likom kao povijesnom i geografskom regijom. Naime, kako bih shvatio gospodarske i trgovačke puteve koji su definirali Liku u srednjem brončanom dobu, potrebno je prvo poznavati geografski prostor Like. Također je potrebno bilo prikazati i moguće privredne grane jer nam one daju uvid u svakodnevni život tadašnje zajednice. Kroz etnologiju sam doveo u korelaciju Liku kao planinski prostor Dinarida s ostalim planinskim prostorima poput Apenina, Atlasa i Iberijskog gorja koje pripadaju mediteranskom području. Određeni segmenti kulture i gospodarstva planinskih zajednica mogu se primijetiti na širem području Mediterana. Jedna od stavki koja je bitna u tom kontekstu je zasigurno transhumantno stočarstvo kao jedna od grana gospodarstva koja se u Lici zadržala sve do 20. stoljeća (Belaj 2004:10).

U poglavlju *Brončano doba i kronologija* prikazao sam način datiranja brončanog doba, kao i promjene koje su se odvijale u brončanom dobu. Kao prapovijesno razdoblje, brončano je doba bilo doba velikih promjena pa se u literaturi navodi kao nagovještaj onoga što mi danas zovemo globalizacija (J. Hudson et al. 2021; Vandkilde 2019). Premda to nije bila globalizacija u suvremenom smislu te riječi, tada po prvi put dolazi do veće razmjene roba i ideja na širem geografskom području. Iz tog razloga možemo pratiti određene nalaze šireg srednjoeuropskog prostora na području Like. Uz srednjoeuropski prostor određene elemente koji su pronađeni u Lici imamo i na prostoru današnje Češke i Italije.

S obzirom na to da je lokaliteta ovog razdoblja na području Like jako malo, u radu sam ih sve naveo. Određeni lokaliteti dobro su obrađeni i objavljeni, dok kod nekih imamo samo ograničene informacije. Sukladno tome, pojedini su bolje i detaljnije obrađeni u ovom radu. Zbog velikog broja istih informacija, poglavito po pitanju keramike, rad sam bazirao samo na nalazima i poveznicama koji su bili ključni za prikaz Like u srednjoj bronci.

U poglavlju *Koszider period*, prikazan je način definiranja ovog arheološkog fenomena, kao i kada se datira i gdje se pojavljuje. Iako još nemamo kompletnu sliku procesa Koszider perioda, zbog zastupljenosti brončanog materijala koji se povezuje sa Kosziderom u Lici, kao i s keramikom koju vežemo sa kulturom grobnih humaka, ovaj arheološki period omogućava nam sklapanje šire slike o Lici u srednjoj bronci.

Poglavlje diskusije koncipirao sam tako da inicijalno objasnim poteškoće sa srednjim brončanim dobom u Lici. Nakon toga, cilj je kroz nalaze koji su prikazani u prijašnjim poglavljima prikazati gospodarske aktivnosti Like koji proizlaze iz poljoprivrede, stočarstva, obrade kože i trgovine. Također, na temelju lokaliteta prikazao sam i utjecaj okolnih područja i kultura na samu Liku.

2. GEOGRAFIJA LIKE

Lika je geografska regija koja se nalazi u Republici Hrvatskoj. Ime Lika prvi put pojavljuje se u 10. stoljeću u djelu "*De administrando imperio*" cara Konstantina VII. Porfirogeneta, dok se za podrijetlo riječi pretpostavlja da dolazi od ilirske riječi za vodu -liqen² (Pejnović 2009:58). Današnja je Lika povijesno-geografska regija koja se nalazi na jugozapadu Republike Hrvatske. Geografski gledano, na zapadu je okružena planinskim masivom Velebitom, a na istoku planinom Plješivicom te masivima Kapele (Magaš 2013:148). Zajedno su ti planinski lanci dio šireg Dinarskog gorja koji se proteže kroz jugoistočnu Europu. Na nadmorskoj visini između 500 i 700 metara nailazimo na Ličko, Gacko, Kravsko, Koreničko i Lapačko polje koja su iznimno bitna za ljudsku populaciju na ovom prostoru - kako danas, tako i u prošlosti jer nude obradive površine i zaštitu od vremenskih neprilika (Magaš 2013:148). U Lici pronalazimo vapnenac i dolomit, vrste stijena koje su vodopropusne (Magaš 2013:41). Iz toga razloga na području Like pronalazimo veliki broj pećina i špilja. Od rijeka vrijedi spomenuti Liku i Gacku koje su ponornice, te Koranu koja se površinski ulijeva u Kupu.

U teritorijalnom pogledu Lika je podijeljena na tri županije: Ličko-senjsku, Zadarsku te Šibensko-kinjsku (Magaš 2013:293). Razlog zašto navodim ovu političku podjelu leži u potrebi da istaknem koliko moderne granice utječu na našu percepciju geografskog područja te na našu zamisao na koji način populacije određene regije vrši interakciju sa svojim susjedima. To ću kasnije prikazati preko materijala koji je nađen na području Like, a koji nam govori o interakciji tadašnjih stanovnika Like sa širim regionalnim prostorom.

U skladu s time, koristio bih znanje preuzeto sa svoje druge studijske grupe etnologije i kulturne antropologije. Naime, na jednom od kolegija bavili smo se temom Sredozemlja i načinom na koji se očituje interakcija između Sredozemlja i planinskog prostora koji je u pozadini Sredozemnog mora. Braudel opisuje specifičnost planinskog prostora na Sredozemlju kao da je “svijet zanemar civilizacije, stvaranje gradova i nizina” i “izvan civilizacijskih strujanja” (1997:31). U skladu s time, populacije koje su bile na marginama trgovačkih tokova, poput Like, koje su agro-pastoralne, nisu mijenjale obrasce koje su imale u neolitikumu (Earle et al. 2015: 634).

Teško je govoriti o ekonomiji Like u srednjem brončanom dobu, ali prema analizi kostiju možemo govoriti o zajednici u kojoj je stočarstvo imalo bitnu ulogu. To je specifičnost planinskog područja: “planina je gotovo uvijek kuća pastira i stočara, načinjena prije za stoku nego za ljude” (Braudel 1998: 38). Stoga možemo pretpostaviti da je i u Lici ta gospodarska grana imala važnu ulogu. Pritom treba uzeti u obzir praksu transhumantnog stočarstva koja je dobro zabilježena u hrvatskoj etnologiji, a pogotovo na predjelu Velebita. Ondje je osnovna značajka te vrste stočarstva ta da su vlasnici stada obitavali u stalnim naseljima gdje su se bavili skromnom zemljoradnjom, dok su stada tijekom zime i ljeta bili na pašnjacima gdje su ih čuvali pastiri. Stoka je zimi trebala ići u toplije krajeve uz more jer je jedino tamo bilo trave za ispašu ili je stado trebalo odlaziti u velike ravnice gdje je bilo potrebno kupovati sijeno od seljaka kako bi stoka preživjela zimu (Belaj 2004: 9). O ulozi stočarstva u srednjoj bronci u Lici svjedoči analiza Mirka Maleza koja navodi da preko 50% životinjskih kostiju u špilji Bezdanjači pripada redu Artiodactyla (Malez 1979: 15). U taj red, između ostalog, spadaju i goveda i koze i ovce što nam govori o mogućnosti transhumantnog stočarstva. Ovaj tip stočarstva u osnovi je polu-nomadski tip funkcioniranja društva jer uz stočarstvo nailazimo i na poljoprivredne kulture kod tih zajednica. Za područje Like to se može tvrditi jer su u Bezdanjači, na prostoru gdje su otkrivene ritualne radnje, pronađeni pitosi koji su u sebi sadržavali zrnatu hranu (Drechsler Bižić 1979: 29). Uz pronalazak žitarica na samom lokalitetu, analizama je također utvrđeno da je tadašnja populacija konzumirala veće količine žitarica. Rad je iz 2021. godine i bavi se prehranbenim navikama individua iz Bezdanjače, točnije njihovom dijetom tijekom djetinjstva (Martinoia et al. 2021: 42). Sveukupno je pregledano 49 lubanja, a stabilni izotopi¹ pregledavali su se preko prednjih

¹ Ugljika i dušika

molara jer su to prvi stalni zubi koji izlaze kod djece (Martinoia et al. 2021:46). U daljnjoj analizi koristile se sveukupno 16 individua jer je kod njih analiza stabilnih izotopa dala konkretne rezultate. Radi toga je kod tih 16 individua odrađena i osteološka i paleopatološka analiza. Tim je analizama utvrđeno da je uzorak za prehrambene navike čine dvije žene, sedam muškaraca i sedam adolescenata (Martinoia et al. 2021:47). Analizom je utvrđeno da je populacija iz Bezdanjače u fazi djetinjstva konzumirala veće količine žitarice prosa. Prvi nalazi prosa u Europi nalaze se na području jugozapadne Ukrajine i datiraju u 16. stoljeće pr. Kr. (Filipović et al., 2020. prema Martionia et al. 2021:42). Na području Hrvatske počeo se širiti u vrijeme brončanog doba; u 15. i 14. stoljeću pr. Kr. (Martinoia et al. 2021:54) .

Iako nemamo istraživanja koja govore o transhumantnom stočarstvu na području Like, dokaze o transhumantnom stočarstvu još u doba rane bronce imamo na prostoru Europe (Hermes et. al 2019:1). Analize izvršene u krškim pećinama Slovenije i Italije sugeriraju da su te pećine još od ranog neolitika korištene kao mjesta držanja stoke (Boschian i Montagnari Kokelj 2000; Knave 2007 prema Carrer i Migliavacca 2019:223). Također, analiza pećine Pupičina peć na sjevernom Jadranu govori nam o korištenju te pećine kao stalnog i sezonalnog prostora za držanje stoke (Miracle i Forenbaher 2005 prema Carrer i Migliavacca 2019:223). Osim u Europi, studija o transhumantnom stočarstvu provedena je i u Kini gdje je potvrđen takav tip stočarstva također u brončanom dobu na prostoru zapadnog Xinjianga (Jia et al. 2020: poglavlje 6). Ako još uzmemo u obzir članak Martina Dubolnića "*Veliki Vaganac u prometnoj povezanosti primorske padine Južnog Velebita i Like u prapovijesti*", u kojemu autor navodi da se spomenuti prostor koristio u vrijeme brončanog i željeznog doba za komunikaciju Like i Jadrana, tada ideja transhumantnog stočarstva u Lici u brončano doba postaje veoma realna mogućnost.

3. BRONČANO DOBA I KRONOLOGIJA

Kronologija brončanog doba u osnovi počiva na podjeli koju je 1836. godine uspostavio Christian Jurgensen Thomsen, pri čemu prapovijest čine kameno, bakreno i brončano doba (Kristiansen 1998:24 prema Karavanić 2019:99). Na području Europe

periodizacija je napravljena na osnovu regionalnih sustava pa tako razlikujemo egejsko, srednjoeuropsko, sjevernoeuropsko, zapadnoeuropsko istočnoeuropsko brončano doba (Ložnjak Dizdar i Potrebica 2017:19). Nama je za područje srednje Europe bila bitna Reineckeova podjela brončanog doba, koja se temeljila na tipološkoj klasifikaciji i periodizaciji brončanodobnog materijala na području Bavarske. Kratica koja je određena za kronologiju brončanog doba bila je Br (Bronzenzeit). Nadalje relativnokronološki brončano doba možemo podijeliti na 3 faze: rano (stupanj Br A), srednje (stupnjevi Br B i C) i kasno brončano doba (stupnjevi Br D, Ha A i Ha B) (Ložnjak Dizdar i Potrebica 2017:20). Inicijalno je Reinecke predstavio relativnu kronologiju za brončano doba na temelju navedenih groblja, dok je kronologiju za željezno doba napravio prema nalazima groblja Hallstatt u današnjoj Austriji (Ložnjak Dizdar i Potrebica 2017:20). Prema tome, kratica za željezno doba je Ha (Hallstatt). Problem koji je odmah vidljiva je da se za kasno brončano doba koriste stupnjevi Ha A i Ha B. Naknadnim istraživanjem spoznalo se da stupnjevi Ha A i Ha B pripadaju kulturi polja sa žarama koja je kultura kasnog brončanog doba pa ih iz tog razloga promatramo kao dijelove brončanog doba (Ložnjak Dizdar i Potrebica 2017:20). Nakon Reineckeja još su se H. Muller-Karpe i Ch. Pare bavili daljnjom klasifikacijom brončanog doba. H. Muller-Karpe tako je na temelju grobnih cjelina sjeverno i južno od Alpa napravio detaljniju periodizaciju kasnog brončanog doba u srednjoj Europi, dok je Ch. Pare na osnovu zatvorenih cjelina Italije, jugoistočnih Alpa, Balkana, sjeveroistočnih Alpa, donjeg Podunavlja i Karpatske kotline i u usporedbi sa C14 i dendrokronološkim datumima dobivenih s područja sjeveroistočnih Alpa napravio modificiranu periodizaciju prijelaza iz kasnog brončanog u starije željezno doba (Ložnjak Dizdar i Potrebica 2017:21). Apsolutna datacija brončanog doba u srednjoj Europi je od 2500. do 800. godina pr. Kr (Ložnjak Dizdar i Potrebica 2017:21). Kada govorimo o Lici u srednjem brončanom dobu, govorimo relativnokronološkim fazama stupnja Br B i stupnja Br C (Drechsler Bižić 1983:244).

U svakoj od faza brončanog doba proces je proizvodnje bronce bio drugačiji. Tako već krajem kasnog eneolitika imamo arsensku broncu koja se sastojala od slitine bakra i arsena. Tijekom perioda ranog brončanog doba u procesu proizvodnje bakra počeo se dodavati kositar u malim količinama (1-4%), ali se također nastavlja koristiti arsenska bronca pa se čak u legurama sa kositrom nalaze velike količine arsena (Karavanić 2019:100). Tijekom srednjeg brončanog doba javljaju se daljnji napredci u proizvodnji bronce pa se

povećava udio kositra koji se dodaje ili kao oksid ili kao metal, arsenskom bakru. U kasnom brončanom dobu proizvodnja bakra doseže svoj maksimum jer se smanjuje postotak arsena, ali se dodaje i olovo koje povećava njezinu tečnost (Karavanić 2019:100).

Generalno gledano brončano doba bilo je vrijeme velikih promjena. Kako Harding piše : “kroz ovo razdoblje se Europa promijenila od kontinenta koji je bio naseljen sa malim poljoprivrednim i stočarskim grupama, s jakim vezama na lokalnoj razini, ali slabo ili nikako povezanim na široj razini, do kontinenta gdje je bilo moguće razlučiti postojanje kvazi-političkih grupa na relativno široj razini; od društva gdje su individue bile snažne, ali su slabo pokazivale svoju snagu kroz materijalne ostatke do društva gdje je ekspresija moći kroz materijalne ostatke postala ekstremno značajna za pokazivanje statusa i moći individua; od društva koje je koristilo metal rijetko i gdje je taj metal slabo cirkulirao do društva gdje je metal bio uobičajen i gdje su se proizvodile velike količine istog” (2004:1)². Kukoč (2009:11) i Osterman (2008:31) navode upravo srednje brončano doba u Lici kao početnu točku razvoja japodske populacije kao političke i etničke skupine koja će naseljavati prostor Like u željeznom dobu, a i kasnije. Takvi navodi su problematični o čemu ću više pisati u poglavlju *9. Rasprava i zaključak*.

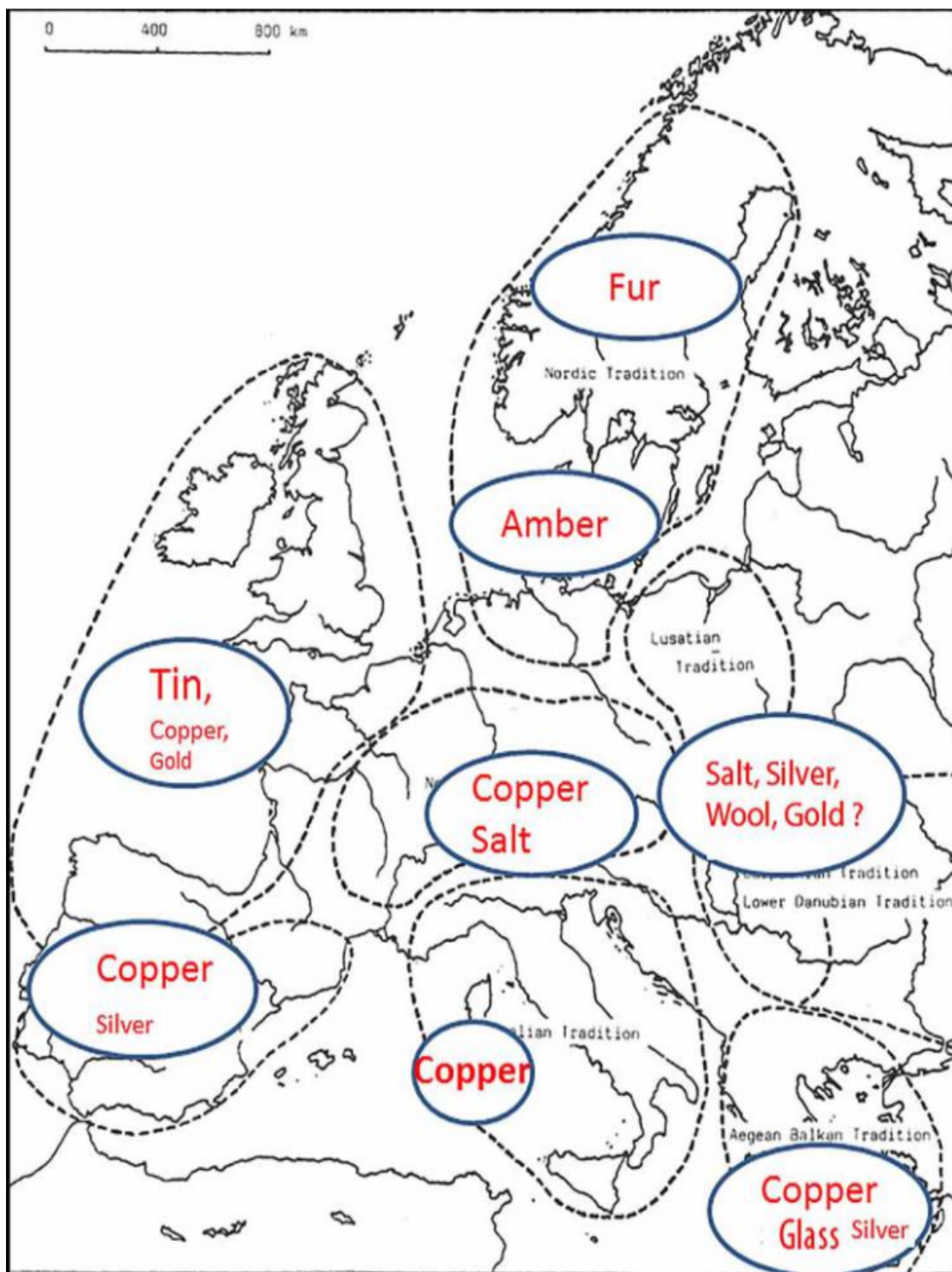
Ukopi u tumulima poput Ličkog Osika i Gospića, u kojima su pronađeni mač i sjekira, zasigurno nam govore o bitnim individuama unutar tadašnjeg društva. Ti pojedinci su tijekom života zasigurno bili veoma bitni članovi zajednice, a pogrebni materijal to i potvrđuje.

Postoji više uzroka tako korjenite promjene društva u brončanom dobu. Jedan od glavnih je stvaranje stabilnih trgovačkih ruta koje do tada nisu postojale. Te rute u osnovi počivaju upravo na sirovinama od kojih se tvori bronca, a to su bakar i kositar. Iako je bakar prilično rasprostranjen po Europi³, kositra nije bilo u velikim količinama. Određene količine dolazile su s područja Cornwalla i zapadne Iberije te zapadne Azije (Earle et al. 2015: 635). Iz toga se razloga trgovina počela puno više razvijati jer je specifične sirovine trebalo prevesti na udaljene lokacije. Pritom, nije se trgovalo samo metalima nego i ostalim sirovinama poput krzna, soli, jantara itd. (vidi sliku 1).

² Autorski prijevod

³ Cipar, Balkan, Iberijski poluotok, Alpe, Karpati, Britansko otočje itd.

Upravo je dostupnost prestižnih dobara, koja su dolazila putem trgovine, dovela do socijalne stratifikacije. Osobe koje su posjedovale prestižnu robu nadzirale su te trgovačke puteve. Tko je kontrolirao i nadzirao trgovačke puteve, dominirao je i zajednicom. Tu novu društvenu situaciju Renfrew je nazivao "poglavarstvom pojedinca" (Renfrew 1984 prema Earle et al. 2015: 634). Kao što sam već naveo to se očitavalo upravo u grobnim priložima, ali i u ostavama. Za promjene u trgovini i društvenoj stratifikaciji bila su potrebna tri procesa. Prvi proces sastojao se od kontrole ruta trgovanja preko kojih bi se akumuliralo bogatstvo (Earle et al. 2015: 649). Na kopnu je to bilo teže zbog terena pa se prijevoz dobara većinom odvijao plovnim putevima, odnosno rijekama ili morima. Na rijekama je bilo moguće uspostaviti utvrde i osmatračnice na kojima će se izvodila kontrola trgovačkih ruta. To je onda sa sobom vuklo drugi proces, a to je bio razvoj tehnologija koje se vežu uz brodogradnju. Veći i bolji brodovi, mogućnost bolje navigacije i specijalizacija posade na brodu za izvođenje određenih radnji (Earle et al. 2015: 649). Na kraju su trgovina, nadzor trgovine i nove tehnologije dovele do trećeg procesa, a to je veći značaj specijaliziranih skupina u društvu poput vojnika, obrtnika, svećenika i vođa. Vojnici su, iako su postojali i prije, sada postali zaduženi i za nadzor trgovačkih putova, obranu akumuliranog bogatstva, ali i pljačkanje tuđeg. Na nalazištima u Lici vidjet ćemo implementaciju širih kontinentalnih promjena na regionalnoj razini. Zbog planinskih masiva Lika je bila odsječena od mora i plovnih rijeka, ali to ne znači da su gore navedeni procesi i društvene promjene zaobišle područje Like. Kao regija Lika je prostor koji se nalazio na trgovačkom pravcu koji je povezivao srednju Europu i Jadran što je vidljivo i u materijalu. Kroz prikaz materijala na nalazištima u Lici možemo pratiti stratifikaciju tadašnjeg društva i religijske elemente.

Slika 1: Trgovačke rute u brončanom dobu (prema Earle et al. 2015:636)

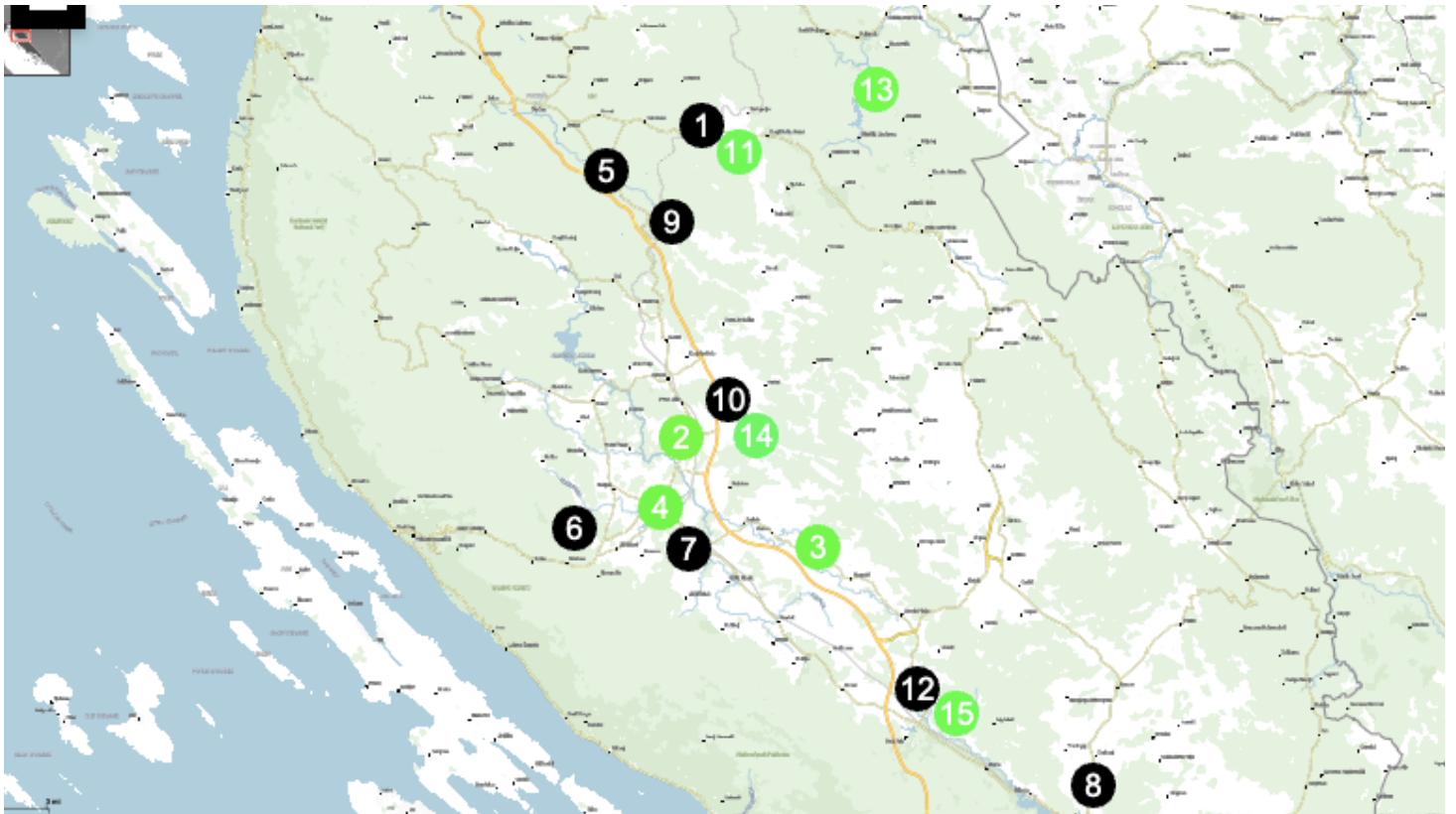
4. SREDNJE BRONČANO DOBA U LICI

U ovom poglavlju prikazat ću nalazišta i specifičan materijal pronađen u Lici koji se veže uz srednje brončano doba. Kroz prikaz nalazišta i materijala cilj mi je prikazati populaciju koja je tada živjela na području Like. Rad ću bazirati većinom na specifičnim metalnim nalazima preko kojih mogu prikazati kako su djelovale trgovačke i kulturne veze u Europi tada i koja je bila uloga Like u tim procesima. Kroz prikaz keramičkog materijala cilj mi je prikazati na koji je način populacija Like bila u kontaktu⁴ s populacijama koje su obitavale na području današnje Bosne i Hercegovine te Srbije, ali također i s populacijama na obali Dalmacije i istočne Italije. Od svih nalazišta poseban naglasak stavit ću na pećinu Bezdanjaču radi specifičnosti toga lokaliteta. Cilj je usporedba tipičnog i prepoznatljivog materijala jer nam takav materijal najviše pomaže u shvaćanju uloge srednjobrončano dobne populacije na prostoru Like. Nije mi cilj detaljnija analiza i usporedba sveg materijala u Lici jer su se time bavili arheolozi prije mene, nego nova saznanja implementirati u već postojeća istraživanja i naposljetku prikazati sintezu srednjeg brončanog doba u Lici.

5. LOKALITETI

U ovom poglavlju prikazat ću sve poznate lokalitete srednjeg brončanog doba u Lici. Zbog nedovoljne istraženosti neke je lokalitete teško klasificirati i teško je pretpostaviti koju je svrhu određeni lokalitet imao tadašnjoj populaciji. R. Drechsler Bižić podijelila lokalitete na nekropole, naselja, lokalitete s površinskim nalazima i slučajne nalaze (Drechsler Bižić 1983:243). Ja sam na priloženoj mapi (Mapa 1.) pomoću boja odvojio nalaze na otvorenom (zeleno boja) i nalaze u pećinama/špiljama (crna boja). Lokaliteti su numerirani od 1-15: 1. Bezdanjača, 2. Lički Osik, 3. Pavlovec Vrebački, 4. Mala Njiva kraj Gospića, 5. Pećina kod Ličkog Lešća, 6. Jozgina pećina, 7. Jankuša, 8. Cerovačka donja špilja, 9. Bobinac -Kozerine špilja, 10. Petrićeva špilja, 11. Veliki Obljaj, 12. Šarića špilja, 13. Plitvice, 14. Markuševec i 15. Lovinac.

⁴ Ne nužno direktnom kontaktu

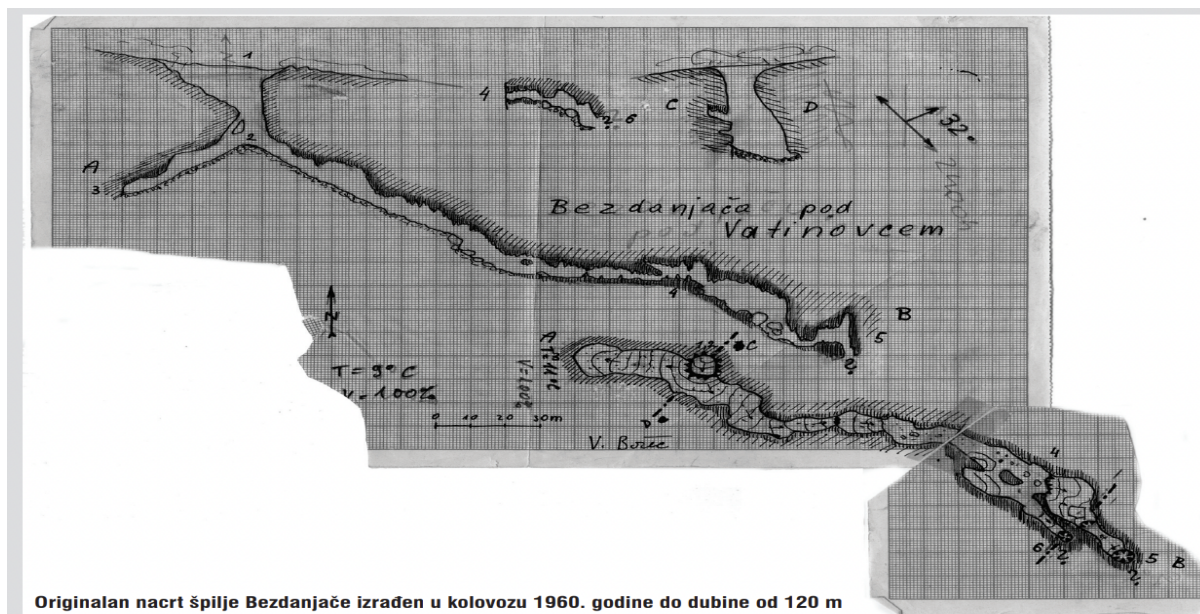
Slika 2. Lokaliteti srednjeg brončanog doba u Lici (izradio: Marko Meštrović)

Istim redoslijedom kojim sam ih naveo, ove lokalitete ću i detaljnije prikazati. Cilj ovog poglavlja je da kroz lokalitete prikazem brončani i keramički materijal i pritom objasnim što nam taj materijal govori o lokalnoj populaciji, kao i o vezama koje je lokalna populacija ostvarivala. Brončani materijal važan je jer je zbog nedostatka bakra u Lici on je morao dolaziti trgovinom, a pripada uglavnom Koszider periodu koji vežemo s prostorom srednjeg Podunavlja. S druge strane, keramika se dijelom veže uz lokalno područje, ali također imamo i utjecaj srednjeg Podunavlja, kao i poveznice sa središnjom Bosnom, pogotovo lokalitetima Glasinac i Varvara.

5. 1. 1. Bezdanjača

Lokalitet Bezdanjača ključni je lokalitet za poznavanje srednjeg brončanog doba Like, a njegova važnost nadilazi granice same regije. Specifičnost ovog lokaliteta leži u njegovoj upotrebi koja se veže uz pogrebne i ritualne radnje.

Povijest istraživanja samog lokaliteta veže se uz period nakon Drugog svjetskog rata. Naime, od 1958. do 1961. godine Speleološko društvo Hrvatske (SDH) za Jugoslavensku narodnu armiju (JNA) vršilo je speleološka istraživanja na području čitave Hrvatske (Božić 2005:36). U kolovozu 1960. godine speleolozi su istraživali područje Like, a samu špilju Bezdanjaču speleolozima je pokazao lokalni lugar (Božić 2005:36). Zanimljivo je da se u ekipi speleologa našao i Hrvoje Malinar, otac Marije Malinar koja je 1998. godine objavila revizijsko istraživanje Bezdanjače čije ću zaključke iznijeti kasnije u poglavlju o Bezdanjači. Nakon inicijalnog spuštanja u špilju i otkrića lokaliteta, Vlado Božić i Ivan Filipčić spustili su se u špilju ponovno, po savjetu Aleksandra Mujića, kako bi izvukli ogledne primjere keramike (Božić 2005:36). Ta je keramika u konačnici dospjela do Mirka Maleza.

Originalan nacrt špilje Bezdanjače izrađen u kolovozu 1960. godine do dubine od 120 m
Slika 3: originalan nacrt špilje Bezdanjače (prema Božić 2005:37)

Dvije godine nakon toga speleolozi nalaze brončane predmete⁵, kao i drvene žlice, a sve skupa to predaju Vladimiru Miroslavljeviću (Malinar 1998:141). Zahvaljujući tim

⁵ Brončana sjekira, koplje, nož, srp, ukrasna igla, šivaća igla i gumb

nalazima 1964. godine napokon kreće arheološko rekognosciranje, a 1965. i sustavno istraživanje koje su predvodili Ružica Drechsler-Bižić i Mirko Malez. O ovoj pećini napisano je mnoštvo radova pa su tako o njoj pisali Drechsler Bižić (1971, 1979, 1983, 1984), Čečuk i Drechsler-Bižić (1984), Malez (1973, 1979-80), Malez i Nikolić (1975) te Sliječević i Srdoč (1979/80) (Malinar 1998:131). Kasnije je o Bezdanjači pisala Mirna Malinar koja je dala novu interpretaciju materijala (1998) i Sineva Kukoč koja je u svojoj knjizi o Japodima navela Bezdanjaču kao “protojapodsku simboličku strukturu”¹ (Kukoč 2009). Osteološku analizu dijela ljudskih ostataka napravio je Šlaus (2002), Carić (Carić et al. 2020) koji se bavio trepanacijom te Boljunčić (1994) koja se bavila analizom zatiljne kosti kod populacije u Bezdanjači. Najrecentnije je istraživanje iz 2021. kada je skupina znanstvenika radila rekonstrukciju prehrane tadašnje populacije na osnovu ostatka iz Bezdanjače (Martinoi et al. 2021).

5.1.2. Geomorfologija i stratigrafija

Sama špilja dugačka je sveukupno 1176 metara i duboka 200 metara (Malez 1979:2). Ulaz u špilju ljevkastog je oblika koji prelazi u vertikalni dio koji je dubok 31 metar (Malinar 1998:141). Nakon ulaza špilja se grana u dva smjera: zapad i jugoistok. Zapadni krak je kratak i skroman po pitanju nalaza, dok je jugoistočni krak puno duži i morfološki kompleksniji jer se osim glavnog kanala sastoji i od brojnih odvojaka i etaža (Malinar 1998:141). Malez je špilju podijelio na 5 dijelova:

1. Vertikalni ulazni dio
2. Zapadni prostrani krak
3. Istočni ili glavni pećinski trakt
4. Desni krak glavnog pećinskog trakta
5. Lijevi krak glavnog pećinskog trakta

S druge strane, arheološka je podjela u blokovima. Ružica Drechsler-Bižić tako govori o ukupno 39 blokova (Drechsler Bižić 1979:27). Ti blokovi veličine su 5x5 metara, a sveukupno istražena površina je 975 m². Arheološki gledano, samo su pojedini dijelovi špilje

zanimljivi. Na ulazu se nalazi umjetno izdubljen rov koji je služio za drvene konstrukcije potrebne za silazak u pećinu (Malez 1979:7).

Zapadni krak dugačak je 37 metara, a najveća širina na početku je 17 metara, dok se pri kraju kraka sužava na 4.5 metara. Ovaj dio bio je bitan za arheološka istraživanja jer su u njemu nađeni ostaci drvene konstrukcije, ognjište, keramički lonci, nalazi od metala, koštani artefakti i životinjske kosti. Ovaj krak u sebi je imao ukupno 4 bloka iz razloga što je prostor bio zaust stijenama i balvanima (Drechsler Bižić 1979:27).

Jugoistočni⁶ ili glavni trakt proteže se 130 metara, a posebno je zanimljiv nagib od oko 40° koji se proteže kroz 72 metra dužine nakon čega je kanal horizontalan (Malez 1979:7). Iako zasut kamenjima, u tom nagibu otvorenih je 7 blokova u kojima su pronađena četiri dislocirana skeleta (Drechsler Bižić 1979:28). Od početka trakta širokog oko 8 metara trakt se širi i otvara se u nepravilnu dvoranu koja je dugačka oko 18 metara, a najveća širina doseže 9 metara. Na tom dijelu otvoren je najveći broj blokova, njih 28 (Drechsler Bižić 1979:28). Upravo je ta dvorana važna jer se u njoj nalaze ostaci građevinskih zahvata koji su izvođeni u prapovijesti (Drechsler Bižić 1979:28).

Desni krak glavnog trakta nalazi se na završetku glavnog trakta nakon 130 metara dužine. Dugačak je oko 60 metara i širok između 2 i 14 metara, dok je visina varira od 3 do 15 metara. Specifičnost ovog kraka leži u tri niza stepeništa koja vode dublje u trakt. Poredane su u smjeru SI-JZ, a između druge i treće stepenice nalazimo veliki broj ljudskih i materijalnih ostataka, ali i zemlju crvenicu. Na najdubljem dijelu trakta kojeg Malez naziva "duguljastom dvoranom" (Malez 1979:9) nalazimo sveukupno 40 osoba. Na jugozapadnom dijelu iste dvorane nalazi se bazen koji je povremeno ispunjen vodom, a koji je nastao tako da se na tlu stvarala sigasta kora. To je bitno jer je upravo taj bazen pun ljudskih ostataka međusobno povezanih sa sigama, a površina tih kostiju pokrivena je zelenom patinom koja je nastala raspadom brončanih predmeta (Malez 1979:9). Upravo u ovom dijelu nalazimo grobove s više priloga koji se nalaze u nišama i uz rub bočnih stijena. Malez također navodi da ovdje imamo "najljepše i najkompletnije nalaze iz grupa keramičkih lonaca i različitih brončanih predmeta" (Malez 1979:10).

Lijevi krak najteži je dio pećine za prolaz. Nakon spuštanja niz 2,5 metara visoku stepenicu dolazi se do dvorane koja je duga 22 metra, najveće širine od 14 metara te visine od

⁶ Ružica Drechsler-Bižić ovaj krak naziva samo istočni

12 metara (Drechsler Bižić 1979:28). U ovoj dvorani na više mjesta nalaze se pojedinačni ili skupni grobovi. Nakon ove prostorije slijedi i zadnja u kojoj se nalaze ljudski osteološki ostatci. To je prostorija dužine 8, širine 4,5 i visine oko 7 metara (Drechsler Bižić 1979:28). Od tog dijela se špilja dalje nastavlja, ali bez ljudskih ostataka.

Slika 4: nacrt špilje Bezdanjače (prema Božić 2005:38)

O problemu stratigrafije na lokalitetu pisala je R. Drechsler Bižić (1979:33). Naime, zbog tipa nekropole ne možemo uzeti u obzir vertikalnu stratigrafiju već možemo govoriti o horizontalnoj stratigrafiji. Međutim, i kod horizontalne stratigrafije postoje poteškoće. Zbog premještanja kostiju u pukotine i u veća udubljena kraj stijenki špilje, u sredini kanala nalaze se najstariji grobovi dok se na početku i na kraju nalaze oni najmlađi (Drechsler Bižić 1979:33). Logičnim zaključivanjem pretpostavili bismo da će starost grobova ići linearno: od početka špilje najstariji grobovi pa prema kraju najmlađi, no situacija na terenu nije takva. Vođena tom spoznajom Drechsler-Bižić u obzir uzima položaj grobova (horizontalnu stratigrafiju) i tipološke značajke nalaza te dijeli Bezdanjaču na dva horizonta:

1. Horizont 1 koji obuhvaća srednje brončano doba odnosno BrC i BrD (1500-1300 g. pr. Kr.)
2. Horizont 2 koji obuhvaća najmlađu fazu BrD i prijelaz na HaA (1300-1100 g. pr. Kr.)

Datacija horizonta 2 potvrđena je i radiokarbonskom analizom nekoliko primjeraka drveta iz špilje koji su dali vremenski raspon od 1350. do 1100. godina g. pr. Kr. (Sliepečević i Srdoč 1979).

5.1.3 Način sahranjivanja

Ulazak u pećinu bio je veoma težak, a arheološki materijal nam govori da su rađeni infrastrukturni zahvati kako bi se olakšao ulazak u pećinu. Nositi pokojnika zasigurno je bio izuzetan i naporan podvig zbog tipa terena. To nam govori koliko je tadašnja populacija, koja je pokapala svoje preminule članove u Bezdanjači, samoj špilji davala veliku važnost. S tim na umu moramo uzeti u obzir da je Bezdanjača zasigurno imala ritualnu svrhu, a i način ukopa i građevinski zahvati u špilji govore tome u prilog. To je dobro zamijetio Benac:

“Čovjek, doista, postaje začuđen s koliko su pažnje i obrednih pojedinosti pokopani umrli u pećini Bezdanjači. To se odnosi na komplicirano spuštanje mrtvaca niz pećinski otvor, pripremu za ukop, polaganje u prirodna udubljenja u glavnoj, potpuno mračnoj, pećinskoj sali, prinošenje žrtve na pojedinačnim i zajedničkom ognjištu-žrtveniku, stavljanje posuda s popudbinom kraj uzglavlja, posebno žrtvovanje jelena ili srne itd.” (1993:23).

U pećini se nalazi oko 200 osoba koje su bili pokopane u 12 pojedinačnih, 4 dvojna i 10 skupnih grobova (Drechsler Bižić 1979:33). Točan broj ljudi nemoguće je utvrditi zbog premještanja skeleta i prirodnih sila⁷. U skupnim grobovima sahranjeno je od 5 do 20 osoba, oba spola i različitih starosti. Većinom su ti grobovi bili smješteni pokraj bočnih zidova ili većih nakupina sigama u glavnom pećinskom kanalu (Drechsler Bižić 1979:28). Položaj

⁷ Određeni broj kostiju je ostao pokriven pod sigama

pokojnika bio je u smjeru sjever-jug, s otklonom na sjeverozapad-jugoistok (Drechsler-Bižić 1979:28, Drechsler-Bižić 1983: 249).

Treba istaknuti dva kulturna mjesta koja se pronađena u samoj špilji. Prvo se nalazi u zapadnom kraku, u blokovima od 1-4. Ondje je pronađeno veće vatrište i pravokutna drvena konstrukcija čija namjena nije poznata (Drechsler Bižić 1979:29). Također, pronađena su i dva velika pitosa. Temeljem ovih nalazaka Drechsler Bižić (1979:29-30) iznosi 3 tumačenja ovog prostora:

- 1) Zrnasta hrana koja je bila u pitosima pripremala se na ognjištu i nosila u glavni krak da bi bila postavljena uz pokojnika kao popudbina
- 2) Prostor je služio za okupljanje rođaka i poznanika koji su prisustvovali prinošenju žrtvi za pokajnika ili za daću
- 3) Pokojnika su na ovoj lokaciji pripremali prije ukopa u istočni krak: uređivanje odjeće, bojanje tijela itd.

U istočnom kraku također nalazimo slično kulturno mjesto manjih dimenzija. Uz sjeveroistočnu stijenu na velikim kamenim blokovima nalazi se zaravnjen prostor, ograđen redom kamenja, u kojemu se nalazilo manje ognjište i puno fragmenata keramike (Drechsler Bižić 1979:30). U samom ognjištu nađene su životinjske kosti i jedan skoro cijeli kostur srne. Autorica navodi da ovo mjesto pripada bloku 8, dok sličnu situaciju imamo na bloku 9. Razlika je što je u bloku 9 ispod kamene konstrukcije pronađen ljudski skelet. S obzirom na to da je blok 8 bio zatrpan velikim kamenjem, arheolozi nisu mogli utvrditi postojanje groba, ali R. Drechsler-Bižić (1979:30) smatra da se taj manji žrtvenik može pripisati grobu kojeg nisu mogli pronaći.

Dalje također imamo takve platforme koje su manje, ali im je pripisana uloga kulturnog mjesta. Drugačije objašnjenje ponudila je M. Malinar u svojem revizijskom radu. Naime, prema njoj se te uzdignute kamene platforme mogu pripisati mjestima na kojima su bili ležajevi (Malinar 1998: 142). Ostaci paprati i sijena na platformama sugeriraju na mogućnost da su tu postojali ležajevi. Ako uzmemo u mogućnost da su tu uistinu bili ležajevi onda to znači da je osim ritualne uloge Bezdanjača imala i svjetovnu namjenu, pri čemu je mogla služiti kao mjesto zbjega ili privremenog života. M. Malez (1972 prema Malinar 1998: 146) navodi da je kraći dio špilje služio za nastambu, a veći za nekropolu. M. Malinar pak navodi i druge primjere zbog kojih smatra da se špilja koristila kao mjesto za zbjeg. Navodi skelet

pojedince koji je pronađen u uskom i niskom kanalu, a do kojeg se moglo doći samo puzajući (Malinar 1998: 146). S obzirom na to da je kraj skeleta pronađena sjekira, Malinar smatra da je netko bježeći pred neprijateljem na tom mjestu umro od rana ili gladi (Malinar 1998:146).

Drechsler Bižić (1979:31) navela je i kako je otprilike izgledao proces vezan uz sahranu. Početna priprema odvijala se u zapadnom kraku pećine nakon čega su pokojnika stavljali u prirodna udubljena ili uza zida u glavnom kraku. Nakon polaganja pokojnika stavljala se keramička ponuda sa zrnastom ili tekućom hranom kao prilogom. Na malenom vatrištu kraj groba prinosa bi se žrtva divljih i/ili domaćih životinja. Uz hranu se prilagao i drveni, zašiljeni i nagorjeli štapić jer su oni pronađeni u svim grobovima. Drechsler-Bižić (1980:32) navodi da oni sigurno nisu bili namijenjeni za svjetlost u pećini, ali da je njihova prava svrha nepoznata. Grumeni okera nađeni su i na tijelima ili u njihovoj blizini⁸ (Drechsler Bižić 1979:31). Zbog toga može se pretpostaviti da su pokojnike bojali sa tom oker bojom u nekom trenutku pogrebnog rituala.

Zadnja stavka koju je potrebno navesti kod samog rituala pogreba je žrtvovanje čitavih životinja. U blokovima 5 i 8 te u grobovima 11 i 17 nalazimo kosture jelena i srna. U grobu 17 kostur srne nalazi se na dva ljudska skeleta (Drechsler Bižić 1979:31). Jelen i srna u tom su kontekstu sigurno pripadali nekoj vrsti kulta, prema Drechsler Bižić (1979:31) htonskom kultu⁹. Iako je teško pretpostaviti što su im te životinje značile, spuštanje takvih životinja bilo je izrazito zahtjevno zbog oblika špilje Bezdanjače.

Provedene su određene osteološke analize, ali ne postoji sustavno istraživanje koje se bavilo analizom ljudskih ostataka. To, naravno, ne znači da nije ništa generalno napravljeno. Uz analizu koja je odrađena vezano uz prehrambene navike tadašnje populacije u doba adolescencije koja je navedena pod poglavljem o transhumnatnom stočarstvu, (vidi poglavlje 3.) Provedena su i specifična istraživanja na nekim osteološkim nalazima iz Bezdanjače. Tim znanstvenika predvođen M. Carićem istražio je tri primjera trepanacije na području Hrvatske koje svrstavamo u brončano doba (Carić et al. 2020). Uz lokalitete Vrčin i Jagodnjak, Bezdanjača je jedino mjesto na području Hrvatske na kojemu iz iz vremena srednjeg brončanog doba nailazimo na dokaz o trepanaciji. Lubanja s tragom trepanacije pripisuje se mladoj ženi u dobi između 20 i 30 godina, a nađena je u grupnom grobu u kojemu je nađeno

⁸ Grobovi 5, 13, 19, 21 i skupni grob 4

⁹ Kult koji je povezan sa podzemljem (od grčke riječi *χθών*, "khthon", što znači zemlja ili tlo)

preko 30 individua različitih godina i spolova (Carić et al. 2020:43-44). Sačuvana je cijela lubanja individue, a mjesto trepanacije bilo je na desnoj strani čeone kosti čemu svjedoči rupa dimenzija 13 x 10 mm. M. Šlaus (2002 prema Carić et al. 2020:45) naveo je da je trauma nastala uslijed tupe sile, ali Carić navodi da prema CT skenovima nema takvih naznaka. Naprotiv, CT skenovi upućuju na to da je trepanacija bila namjerna. Razlog izvođenja trepanacije rađena je nepoznat.

Bezdanjačom se bavila i J. Boljunčić koja je analizirala zatiljne kosti populacije iz Bezdanjače (1997). Kako su se u obzir uzimale samo lubanje koje su pronađene sa zatiljnom kosti, ukupan uzorak temeljio se na 14 muškaraca, 7 žena i 6 subadultnih jedinki (Boljunčić 1997:151). Autorica je zbog nedostatka sličnih analiza na populacijama iz srednjeg brončanog doba uspoređivala tadašnju populaciju s recentnom populacijom, pri čemu su utvrđene određene razlike u morfologiji lubanje (Boljunčić 1997:159-161). Nažalost, ništa od navedenog ne može se primijeniti u shvaćanju srednje bronce u Lici.

5.1.4. Brončani nalazi

Brončani nalazi u Bezdanjači pojavljuju se u oba horizonta, no u radu ću se bazirati samo na nalazima iz horizonta 1 jer se oni povezuju sa srednjim brončanim dobom. Brončani prilozni horizonta 1 nalaze se u grobovima 5, 27, 29 i u skupnim grobovima 4 i 5 (Drechsler Bižić 1979:36).

U grobu 5 nalazilo se brončano šilo koje je bilo umetnuto u drvenu dršku jasena. To šilo povezuje se sa češkim lokalitetom Uhersky Brod na kojemu je pronađen sličan predmet i u veoma sličnim okolnostima. Naime, Uhersky Brod veliko je kulturno mjesto iz doba kulture grobnih humaka koje također ima kamene konstrukcije, različite zoomorfne i antropomorfne posude, ali i šilo i žlicu (Malinar 1998: 142).

U skupnom grobu 5 postoji više brončanih nalaza. Dvije igle za šivanje s produžetkom iznad ušice nalaze se u nekropolama i naseljima kulture grobnih humaka, ali njihova primjena se nastavlja i u kulturi polja sa žarama. To nam postavlja donju granicu datacije groba, ali ne pomaže za bliže datiranje groba (Malinar 1998: 142). Na širem području ovakav tip igle pojavljuje se na Glasincu gdje je pronađen u dva groba i datira se u stupanj Br C (Malinar 1998: 142). Srp koji ima dršku s jezičcem i dva paralelna, naglašena,

rebra pronađen je u ovom grobu i prema podijeli K.Vinski Gasparini (1973 prema Drechsler Bižić 1979:37) pripada starijem tipu te se datira u stupanj Br C, kao i prije spomenute igle.

Oštećena mala rebrasta narukvica od debljeg brončanog lima svoje podrijetlo ima u kulturi grobnih humaka cijelog srednjeg Podunavlja, ali tip iz Bezdanjače koji je napravljen od lima pripisuje se mlađoj fazi i svrstava se u stupanj BrD (Drechsler Bižić 1979:37). Razlog tomu je što isti tip narukvica nalazimo u predvelatičkom Blučina-Cezavy horizontu. Konična dugmeta i spiralne cjevčice čest su inventar grobova srednjeg Podunavlja i južno od Save, a datiraju se u stupnjeve Br C-D (Drechsler Bižić 1979:37).

U svojem radu M. Malinar (1998) izdvojila je nalaze koji su nađeni nakon prvotnog istraživanja u šezdesetim godinama. Iako je naveden 31 metalni nalaz, u spomenutom radu osim navoda nalaza i kratkog opisa nema daljnjih informacija vezanih za nalaze. Jedino čemu je posvećena veća pažnja su mač i korica za mač koji pripadaju stupnju HaA i sukladno tome nisu interes ovoga rada (Malinar 1998: 143).

5.1.5. Keramički nalazi

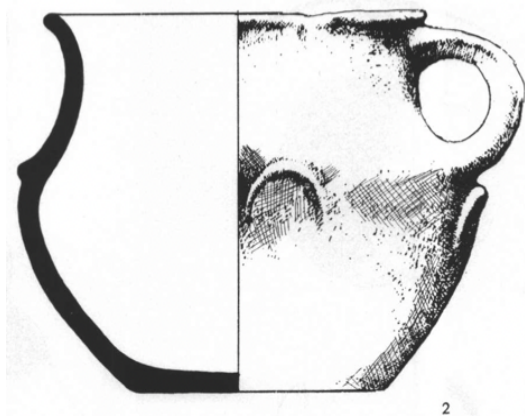
Po pitanju keramike možemo vidjeti konkretne razlike na temelju mjesta polaganja keramike. Na cijelom području špilje, u grobovima, na vatrištima i na prostorima gdje su odrađene kultne radnje možemo vidjeti veliki broj ulomaka keramike, kao i cijelih posuda. Temeljem toga primjećujemo razlike u keramici. Naime, drugačija je bila keramika koja se polagala u grobove u odnosu na onu koja je pronađena na vatrištima. Keramika na vatrištima bila je za svakodnevnu namjenu, debelih stijenki, slabo glačane površine i jednostavne izrade (Drechsler Bižić 1979: 33). S druge strane, keramika nađena kao prilog u grobovima bila je finije izrade, tankih stijenki, fino glačana i pažljivije ukrašena (Drechsler Bižić 1979:34).

Gruba keramika ključna je za proučavanje podrijetla i razvoja. Zbog dobro poznate stratigrafije naselja južno od Save, za grubu keramiku je moguće utvrditi autohtonu komponentu koja je bila prisutna od ranog brončanog doba (Drechsler Bižić 1979: 34). Po pitanju izgleda i ukrašavanja grube keramike, poveznice možemo tražiti s područjem Bosne,

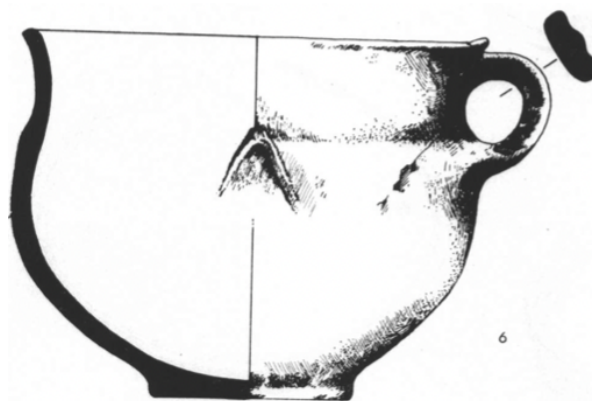
točnije lokalitetima Varvara i Glasinac, dok određene nalaze vežemo uz najstariju fazu kulture polja sa žarama srednjeg Podunavlja (Drechsler Bižić 1979: 34-36; Malinar 1998: 143).

Po pitanju ručki, sličnosti se najviše primjećuju pri usporedbi s lokalitetima središnje Bosne. Tako u stupnjevima Varvara B1 i B2, koji pripadaju srednjem i kasnom brončanom dobu, (BrB2-BrC/D) nalazimo srodne ručke: vertikalne trakaste ručke zadebljanih rubova i ručke s proširenim i vertikalno izvučenim gornjim dijelom (Drechsler Bižić 1979:34).

Od posebne važnosti je plastični ukras, koji je možda služio i kao drška, a koji se nalazi na gruboj keramici u Bezdanjači. Ukras koji je polukružni ili u obliku slova V pojavljuje se i u Glasincu i u Bezdanjači, ali i na širem prostoru istočnog Jadrana¹⁰.

Slika 5: plastični ukras/drška u polukružnom obliku (prema Drechsler Bižić 1979, T.XXIV, 2. 34)

Slika 6: plastični ukras/drška u obliku slova V (prema Drechsler Bižić 1979, T.XXV, 2. 34)

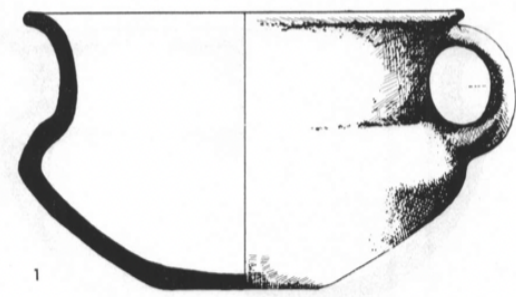
Od ostalih ukrasa na gruboj keramici nalazimo dublje urezane linije, trokute ispunjene kosim, urezanim linijama (šrafiranje) te plastične trake s okruglim udubljenjima koje su napravljene utiskivanjem prsta (Drechsler Bižić 1979:34).

Po pitanju oblika posuda u prvom redu treba istaknuti polukuglaste zdjele, zaravnjenog ili neznatno uvučenog oboda, koje se također pojavljuju na lokalitetu Varvara, a datiraju se u Varvara B2 stupanj (Drechsler Bižić 1979:34).

Za razliku od keramike koja je korištena na ognjištima i za koju postoji autohtona komponenta, keramika koja se koristila u grobovima svoje paralele ima na širem

¹⁰ Vagačeva špilja, (Forenbaher, S., Vranjican, P., i Pandžić (1985). 'Vaganačka pećina', *Opvscvla archaeologica*, 10(1), str. 1-21. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/5288> (Datum pristupa: 17.10.2022.),

srednjoeuropskom prostoru. Tako nalazimo šalice s jednom ručkom koje imaju svoje paralele u Podunavlju, točnije Transdanubiji i istočnoalpskoj regiji, na sjeveru Moravske, u Slovačkoj, ali i u Karpatskoj kotlini, a Hansel ih datira u BrC2-BrD stupanj odnosno srednje brončano doba (Drechsler Bižić 1979:34).

Slika 7: šalica s jednom ručkom (prema Drechsler Bižić 1983, T.X, 1. 35)

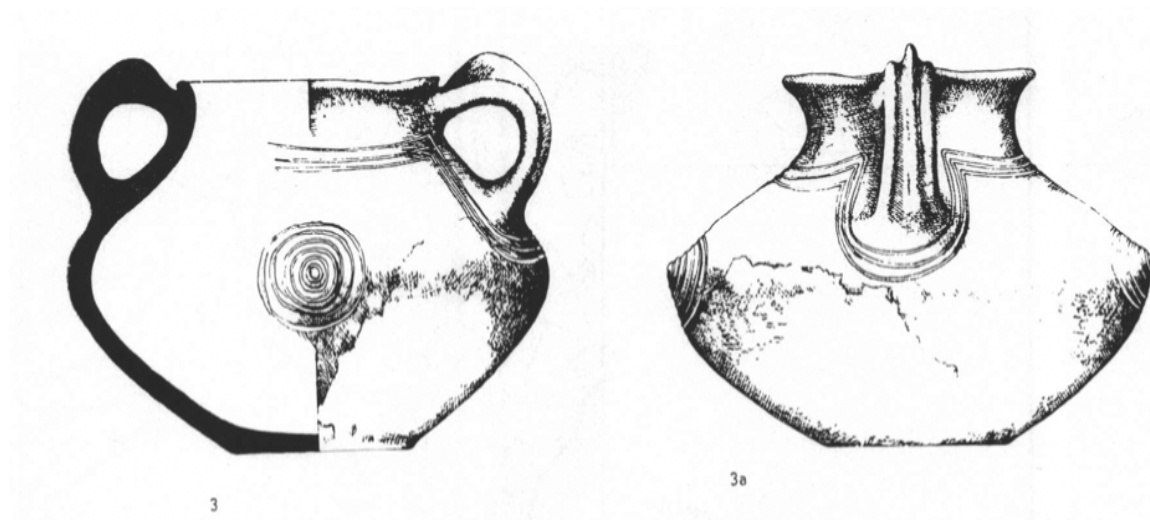
Ove šalice karakterizira viši vrat, prijelaz na trbuh koji je naznačen jačom ili slabijom profilacijom te ponekad udubljenom linijom ispod vrata. Sama ručka počinje na rubu ili odmah ispod njega, a zanimljivo je da je veliki broj ovakvih šalica nađen u skeletnim grobovima nađen u Slovačkoj na lokalitetu Čaka (Drechsler Bižić 1979:34). Na prostoru Hrvatske ove šalice nalazimo u sjevernoj Hrvatskoj, na lokalitetima Virovitica i Sirova

Katalena, gdje se pojavljuju u nekropolama najstarije faze kulture polja sa žarama (Drechsler Bižić 1979:35).

Druga vrsta posuda su trbušaste posude sa slabo razgrnutim vratom i dvije drške. Tu vrstu posuda nalazimo na području srednjeg Podunavlja, Češke i Moravske, a pojavljuju se od ranog brončanog doba. Treba spomenuti i konični lonac s jednom ručkom koji svoje analogije ima u Karpatskoj kotlini i to u kulturi grobnih humaka, a Točnik ih datira u BrC stupanj (Drechsler Bižić 1979:36).

Jedan tip keramike koji je poseban i rijedak je amforica s dvije ručke i njoj slične posude. Zbog oblika drški i profilacije, ispupčenja na trbuhu koja su ukrašena udubljenim, koncentričnim krugovima, R. Drechsler Bižić paralele pronalazi na području Transilvanije u nekim nalazištima Karpatske kotline (Drechsler Bižić 1979:35) Tako paralele za ove keramičkih posuda imamo na dva lokaliteta: Felsoszocz i Dumitrescu koje Moszolics datira u BrC stupanj (Drechsler-Bižić 1979:35). D. Berciu takve oblike slično datira u BrC stupanj na osnovu lokaliteta Verbiciora kulture u Rumunjskoj koja se prostirala na prostoru

Oltenije, Dunava i Karpata (Drechsler Bižić 1979:35).

Slika 8: amforica s dvije ručke (prema Drechsler Bižić 1979, T. XXXIX, 3-3a, 35)

Zanimljivo je i da u sklopu fine keramike, tj. keramike koja se prilaže u grobovima, nailazimo i poluloptaste zdjele s četiri bradavičasta ispupčenja i zaravnjenim rubom koje se također nalaze i na prostoru Bosne, u horizontu Varvare B1 i B2, koji se datiraju u fazu BrC i BrD (Drechsler Bižić 1979:36). Ovo je jedini tip keramike nađen u grobovima koji nije povezan sa sjevernim, transdanubijskim prostorom nego sa istočnim, bosanskim prostorom.

Kada se pogleda keramika koja je pronađena u nekropoli u Bezdanjači možemo zamijetiti dva tipa. Prvi je gruba keramika koja se koristila za svakodnevnu upotrebu, dok je drugi tip keramike fina keramika koja se koristila kao grobni prilog. Ako dalje pogledamo podrijetlo keramike možemo primijetiti autohtone oblike, koji su se uglavnom koristili za svakodnevnu upotrebu, dok je fina keramika koja se koristila kao grobni prilog rezultat vanjskih utjecaja, ali ne znači da je importirana.¹¹ Može se pretpostaviti da je upravo keramika koja je bila pod utjecajem kulture grobnih humaka i kultura sa sjevernog područja poput Čake, tj. fina keramika, bila priložena kao grobni prilog zbog posebnosti i ekskluzivnosti.

Treba spomenuti i nalaz jantara koji je, isto kao i neki metalni nalazi, nađen u skupnom grobu broj 5 (Cwalinski 2020:135). Jantar iz groba 5 pripada tipu 8a prema tipologiji koju je 1999. godine razvio Palavestra (Cwalinski 2020:138) i datira se u razdoblje od 1400-1250 g. pr. Kr. (Drechsler Bižić 1979:42). Kako keramički i metalni materijal u horizontu 1 u Bezdanjači dovodimo u korelaciju s kulturom grobnih humaka (BrB2/C1) i

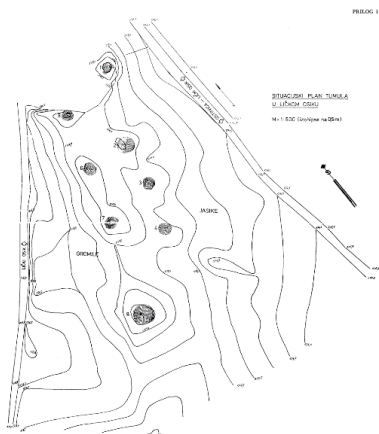
¹¹ U grobu 5 nalazimo šalicu s jednom drškom s polumjesečastim ukrasom koji je autohtona pojava

kulturama u Karpatskoj kotlini u vrijeme srednjeg brončanog doba (BrB2/C1-BrC2/BrD) (Drechsler Bižić 1979: 33-36), na isti način promatramo i ovaj nalaz jantara za koji se pretpostavlja da dolazi upravo s tog područja (Cwalinski 2020:151). Uz sjeverozapadnu Hrvatsku, Lika je bila tranzicijska zona između jadranske obale i Panonije (Cwalinski 2020:151).

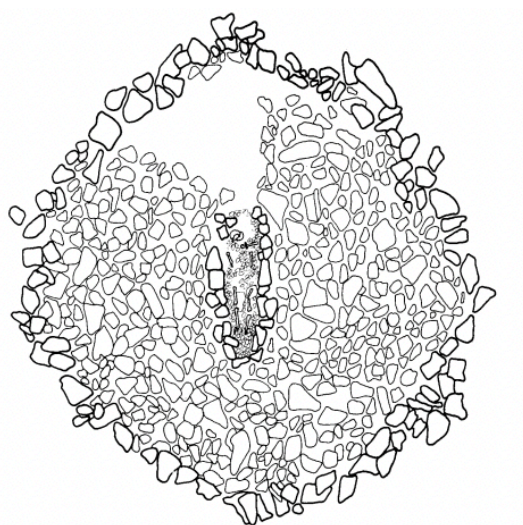
5.2. LIČKI OSIK

Na lokalitetu Lički Osik pronađene su dvije skupine tumula poredane u dva niza, pri čemu svaki niz sadrži četiri tumula (Drechsler Bižić 1983:246). Sveukupno na lokalitetu pronalazimo 8 zemljanih tumula s kamenom jezgrom (Drechsler Bižić 1983:246). U osnovi svi tumuli su bili konstruirani na isti način (Drechsler Bižić 1983:246).

Konstrukcija se sastojala od obrađenog kamena poredanog u pravilni krug, sitnog kamenja koje je bilo do 0.60 cm u visinu, a u centru je bila kamena grobna konstrukcija prekrivena kamenjem do vrha (Drechsler Bižić 1983:246). Konstrukcija tumula na lokalitetu Lički Osik veoma je slična konstrukciji tumula na lokalitetu Glasinac. Osim same konstrukcije, sličnosti postoje i s pogrebnim običajima te s položajem preminulih pojedinaca. Naime B. Čović (prema Drechsler Bižić 1983:247) naveo je kako su tumuli glasinačke skupine promjera 8 do 12 metara, ispod jednog metra visine i građeni od kamena. Također je naveo da u grobovima ima jako malo nalaza i da su pokojnici sahranjeni u ispruženom položaju.

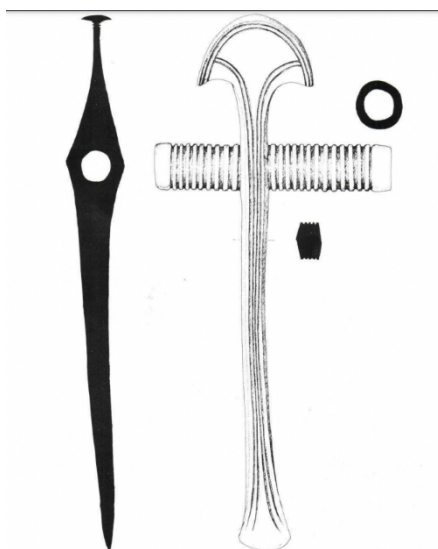
Slika 9: Položaj tumula na lokalitetu Lički Osik (preuzeto iz Drechsler Bižić 1975, Prilog 1)

Slika 10: tumul 6 u Ličkom Osiku (prema Drechsler Bižić 1975: 7)

Sličnosti sa Glasincem vidimo u dimenzijama tumula, grupiranju, grobnim konstrukcijama, a osobito je sličan i položaj preminulih pojedinaca koji je u ispruženom stavu (Drechsler Bižić 1983:247).

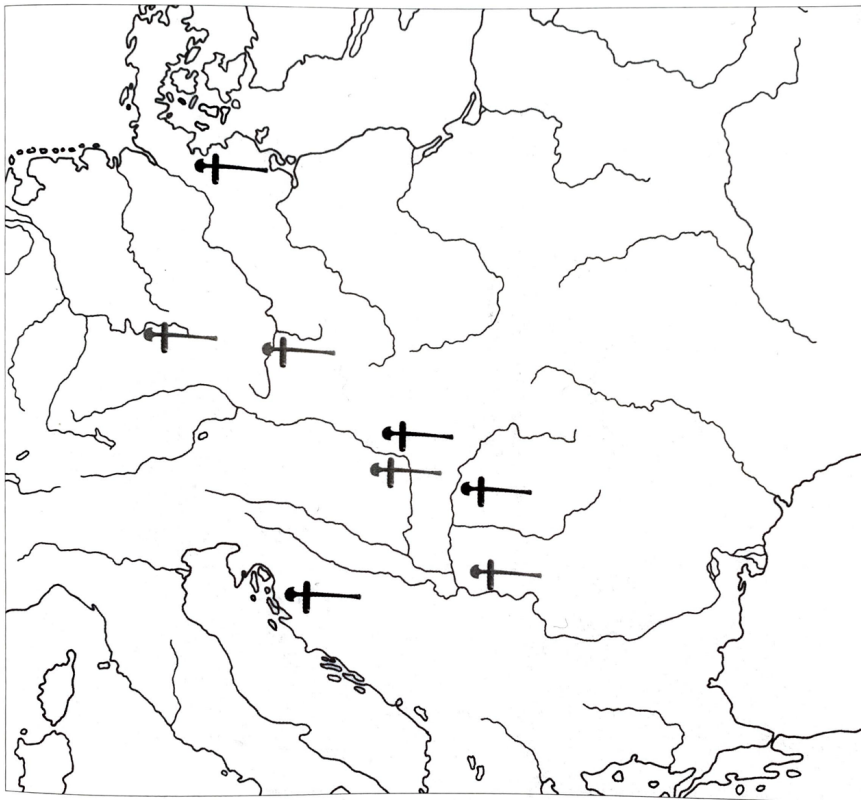
U tumulima u Ličkom Osiku nalazi su bili malobrojni, ali u tumulu broj 6 pronađen je veoma bitan nalaz. Radi se o sjekiri tipa Krtenov prema Drechsler Bižić (1984: 252) ili prema Davidu (2002: 340) o najjužnijem nalazu sjekire tipa Solt (II c) varijante. Razlika između Krtenov i Solt sjekire je u simetričnosti cjevastog tuljca. Kod Krtenov tipa sjekire oblik je simetričan dok je kod Solt tipa sjekire asimetričan. Sjekiru tipa Krtenov pronalazimo na širem području srednje Europe te ih se u literaturi navodi i kao “sjekire s ukrašenim cjevastim tuljcem” (Kukoč 2009: 13). Hansel ovaj tip sjekire datira u stupanj BrA2 s tendencijom prelaska u stupanj BrB1 (Drechsler Bižić 1975:14). Ako uzmemo da je primjer sjekire iz Ličkog Osika uistinu Solt tip sjekire, onda njezino podrijetlo možemo vezati uz uži geografski prostor. Naime, svi nalazi ove varijante¹² nalaze se na prostoru istočno od Rabe te južno od Dunava (David 2002: 341). Isto kao i Hansel, David (2002:357) datira ovu sjekiru u stupanj BrB1. Wanzek (1989:18 prema Grigoriev 2018:41) navodi da se sjekira s cjevastim tuljcem pojavljuje na području jugoistočne Europe već u ranom brončanom dobu, ali da većinu nalaza u Europi datiramo u

Slika 11: sjekira tipa Krtenov iz tumula 6 (prema Drechsler Bižić 1975, T. VII, 1. 7)

srednje brončano doba. Ovaj tip sjekire, kojemu pripada i sjekira tipa Krtenov, pojavljuje se na širem prostoru od današnje Rusije na istoku, do Španjolske na zapadu, Britanije na sjeveru i Balkana na jugu (Grigoriev 2019:19). Prema Grigorievu (2018:44) pojava tradicije šupljeg lijevanja može se smjestiti u stupanj BrA2a prema Reineckeovoj analizi ostava, koja se smješta u rano brončano doba te se pojavljuje na prostor unjetečke kulture u Karpatskoj kotlini. Autor također navodi da je spomenuta tradicija došla s istoka Europe, a kroz cijelu Europu tek se u fazi BrA2b “rapidno proširila u različite regije Europe” (Grigoriev 2018:44).

¹² Osim jednog nalaza u Mecklenburgu, jednog u Hrvatskoj te jednog u Bosni i Hercegovini

Slika 12: mjesta pronalaska sjekira sa ukrašenim cjevastim tuljcem (prema Kukoč 2009:13)

Treba napomenuti i da je zbog svog izgleda i oblika sjekira tipa Krtenov izazvala polemiku u arheološkoj zajednici. Naime, dio arheologa nije čee praktičnost sjekire tipa Krtenov i navodi da ih se treba isključivo gledati kao simbol dostojanstva poglavara ili važnijeg člana zajednice (Dreschsler Bižić 1975:12). Drugi dio arheologa smatra da su se spomenute sjekire koristile kao oružje, a jedini način da se to utvrdi jest da se provede analiza korištenja¹³, što na primjeru sjekire u Ličkom Osiku nije učinjeno.

Po pitanju Ličkog Osika sjekiru možemo promatrati kao simbolično oružje. S jedne strane, pogrebni ritual u kojemu je spomenuta sjekira jedini prilog u grobu, kao i jedini metalni prilog na nekropoli, govori o važnosti pojedinca. S druge strane, ako uzmemo mogućnost da je sjekira iz Ličkog Osika jedan od ranijih primjeraka ove vrste sjekira, što bi se dalo zaključiti iz istraživanja Stanislava Grigorieva, bilo bi logično zaključiti da je u fazi srednjeg brončanog doba to bio ekskluzivan i simboličan predmet koji nije imao samo praktičnu upotrebu.

Uz sjekiru tipa Krtenov za poveznicu sa srednjoeuropskim prostorom nam je bitna i posuda iz tumula 4. Tamo je pronađena trbušasta posuda šireg cilindričnog vrata koja se

¹³ engl. uswear analysis

također pripisuje prostoru Karpatske kotline te se datira u stupanj BrA2 (Drechsler Bižić 1975:14)

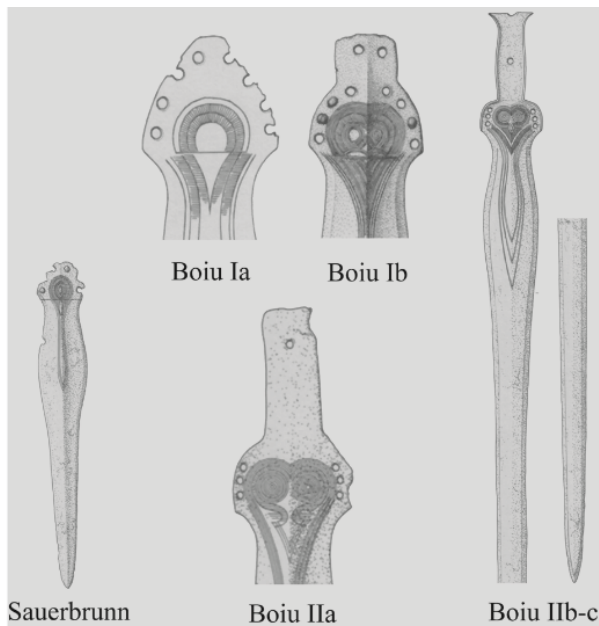
5.3. PAVLOVEC VREBAČKI

Na lokalitetu Pavlovec Vrebački nalazilo se ukupno 6 tumula koji su istraženi 1980. godine (Drechsler Bižić 1983:247). Dva tumula bila su oštećena do razine da ih je bilo nemoguće istražiti. Četiri istražena tumula bila su zemljana s kamenim jezgrama, visine od 0,85 do 1,5 metara i promjera od 4 do 9 metara (Drechsler Bižić 1983:247). Zbog oranja zemlje na tom području tumuli su bili sniženi i razvučeni, a na nekima je kamena jezgra bila uklonjena jer je smetala kod oranja. Najbolje očuvani tumul bio je tumul 1. U tom tumulu sredina je bila od većeg kamenja, a dno je bilo nasuto sitnim kamenjem. U grobu su bili položeni jedan pokojnik i jedna pokojnica, orijentirani u smjeru istok-zapad. Među nalazima postoje samo ostaci sive keramike od kojih nije bilo moguće napraviti rekonstrukciju. Drechsler Bižić (1983:245) navodi da je datacija lokaliteta napravljena prema načinu podizanja i konstrukcije jezgre koja je istovjetna s lokalitetima Lički Osik i Glasincem.

5.4. MALA NJIVA KRAJ GOSPIĆA

Mač tipa Sauerbrunn bio je pronađen u Maloj Njivi kraj Gospića 1884. godine tijekom krečenja njive i smatralo ga se slučajnim nalazom sve do 1983. godine, kada je R. Drechsler Bižić revizijom utvrdila da je mač zapravo bio grobni prilog u tumulu koji se nalazio na mjestu pronalaska mača (Drechsler Bižić 1983: 256). Prilaganje mača kao grobnog priloga način je da zajednica prikaže moć koju je pokojnik imao u društvu. To je upravo prikaz "individualnog poglavarstva" o kojem piše Renfrew (1984 prema Earle et. all 2015: 634). Mač nađen u Gospiću bio je oštećen i ukrašen na gornjem dijelu sječiva, ispod drške s urezanim ornamentom (Holjevac 2009: 651). Daniel Neumann 2009. godine proveo je reviziju svih dotadašnjih istraživanja vezanih uz mačeve iz ove skupine, kao i klasifikaciju istraženih mačeva. Neumann je potvrdio postojanje već poznate skupine Sauerbrunn-Boiu-

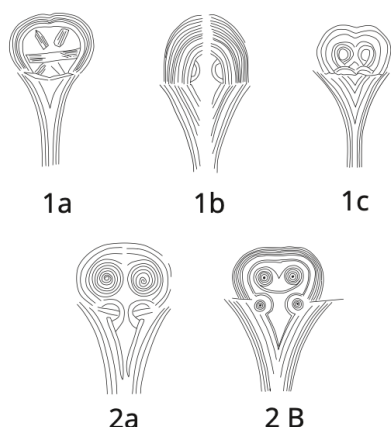
Keszthely mačeva. Osim toga, Neumann se zalaže za jednu “jedinственu, nadregionalnu i apolitičnu podjelu” upravo iz razloga što su razlike između ovih triju podgrupa mačeva minimalne, a nalazimo ih na širem prostoru (Neumann 2009:98). Mačeve ove skupine pronalazimo na prostoru sjeveroistočne Italije i Karpatske kotline, a Neumann je u svojoj analizi imao sveukupno devedeset devet mačeva (Pearce 2013: 62). Dreschsler Bižić ovaj je mač pripisala kulturi grobnih humaka srednjeg Podunavlja (1983:256), što odgovara klasifikaciji koju je napravio Neumann. Klasifikacija je tako provedena na temelju fizičkih razlika, a ova skupina mačeva podijeljena je na pet podgrupa. Tako mačeve s pločicom za pričvršćivanje drške i dužine

Slika 13: mačevi iz grupe Sauerbrunn-Boiu-Keszthely (prema Neumann 2009:98)

oštice od 20-40 centimetara svrstava u Sauerbrunn tip (Neumann 2009:99). Daljnja klasifikacija provedena je na temelju drške i veće dužine oštice pa tako tip Boiu Ia ima trokutastu i izduženu dršku dok tip Boiu Ib ima kratku i okruglu dršku (Neumann 2009:99). Zadnja dva tipa su Boui IIa i Boui IIb-c. Razlika između ovih dvaju tipova je u tome što je

drška za pričvršćivanje produžena iznad jezička. Uz navedenu klasifikaciju autor je također podijelio i mačeve ove skupine na temelju ornamentata na predjelu drške. Tako je sveukupno specificirano 5 tipova i to su 1a, 1b, 1c, 2a i 2b (Kemenczei 1988: 99). Prema tome, mač iz Gospića mogao bi se klasificirati kao mač tipa Sauerbrunn-Boiu-Keszthely mačeva, podgrupe Sauerbrunn s ornamentom 1b.

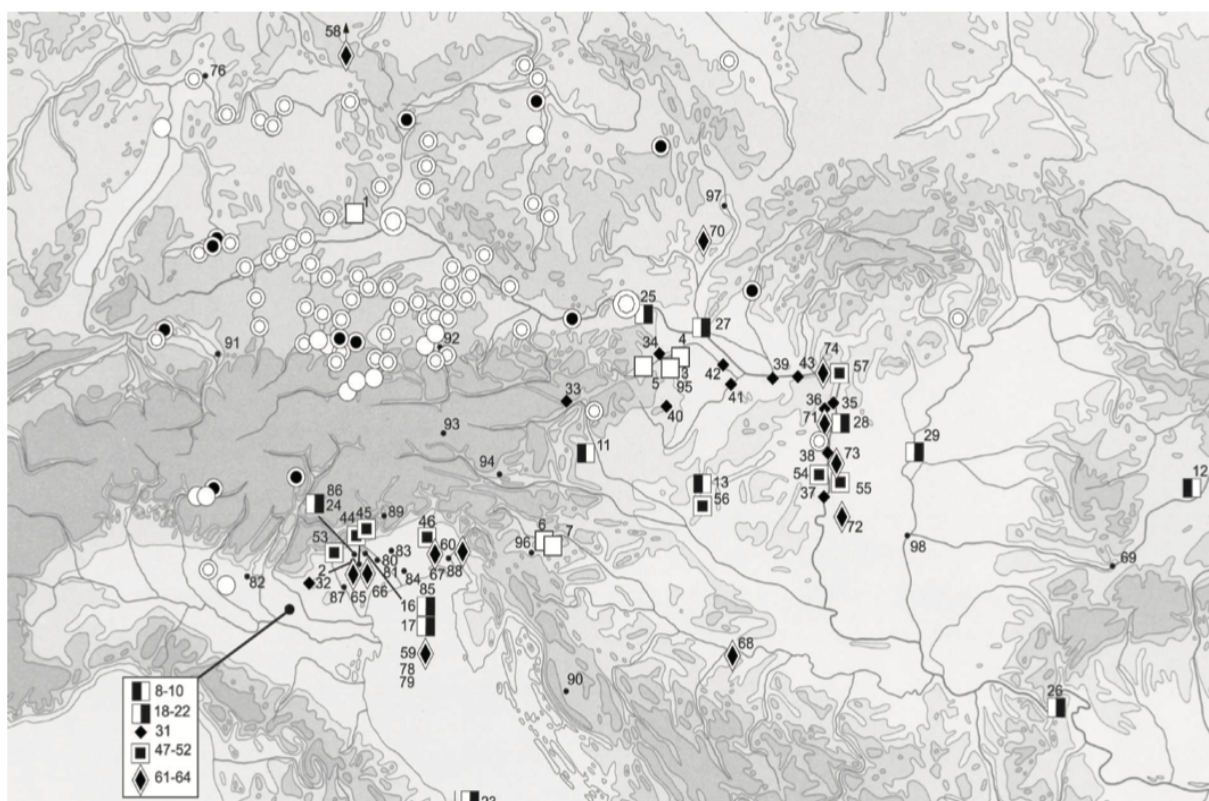

Slika 14: antropomorfnost na mačevima iz grupe Sauerbrunn-Boiu-Keszthely (preuzeto iz Neumann 2009:99)

Specifičnost mačeva ovog doba je i određena doza antropomorfnosti. Tako se na prikazu pet ornamentata (slika 14.) mogu zamijetiti stilizirane oči. O tome je 1966.

godine pisao J.D. Cowen kada je u svom članku o mačevima srednjeg brončanog doba naveo

da “bi to bile oči samog mača ili duha unutar njega”¹⁴ (Cowen 1966 prema Pearce 2013: 62). Pearce je u svom članku obrazložio da su kroz povijest, a poglavito u mitovima, ljudi oružju davali ljudske karakteristike i identitet (Pearce 2013). Sukladno tome, on se zapitao, što bi se dalo zaključiti iz mogućnosti da su i mačevi brončanog doba također imali identitete? Prema njemu (Pearce 2013: 65) mogućnost da su imali identitet govori u prilog pretpostavci da su se ti mačevi nasljeđivali iz generacije u generaciju ili da su se razmjenjivali kao prestižni darovi. Znajući da se mač iz Gospića relativnokronološki datira u stupanj BrB1 (Vinski Gasparini 1983:50), ne možemo tvrditi da se mač iz Like nasljeđivao, ali ne možemo ni pobiti tu mogućnost. Naime, Pearce je prema analizi devedeset devet mačeva tip Sauerbrunn i ukras Ib datirao u razdoblje stupnja BrB2-C1, ali naveo je kako postoje dokazi da se taj tip i ukras mogu datirati u stupanj BrB1 (Pearce 2013: 106). To nam govori kako je primjer iz Gospića bio jedan od ranijih primjeraka i da je pritom vjerojatno došao do Like kao dar ili preko trgovine. Kao što se može primijetiti na karti, mač iz Gospića jedan je od najjužnijih nalaza ove skupine mačeva i nemoguće je znati na koji je način ovaj mač došao do Like. Možemo samo nagađati je li ondje došao kao dar, robnom razmjenom ili pak vojnim putem.

Slika 15: prikaz 99 mačeva iz analize Davida Neumanna; mač iz Gospića broj 90 (preuzeto iz Neumann 2009:97)

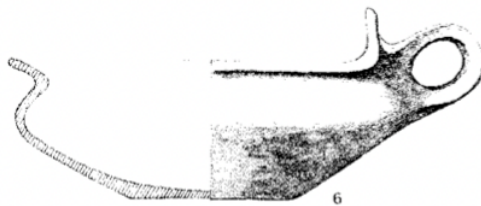
¹⁴ Autorski prijevod

Općenito gledano, Neumann (2013:108) navodi da ukrase i ujednačeni izgled mačeva treba pripisati "simboličkom setu" vrijednosti koji je tadašnja zajednica imala, kao i to da su mačevi u tadašnjoj zajednici imali ulogu snažnog materijalnog pokazatelja moći u društvu.

5.5. PEĆINA KOD LIČKOG LEŠĆA

Pećina kod Ličkog Lešća lokalitet je srednjeg brončanog doba za koji se smatra da je bio manje naselje (Drechsler Bižić 1984: 627). Problem ove špilje je da objavu nalaza nemamo pa sve što znamo o srednjem brončanom dobu ovog lokaliteta proizlazi iz neobjavljenog materijala koji se nalazi u arhivu Arheološkog muzeja u Zagrebu (Drechsler Bižić 1983: 254).

Ulaz u pećinu bio je širok oko 10 metara zbog čega je pećina veoma dobro osvijetljena prirodnim svjetlom. Tamošnja iskopavanja provodili su arheolozi amateri. Iz dnevnika muzejskog povjerenika Jerka Pavelića znamo da su u pećini postojala dva sloja koja su bila odvojena slojem sige od dvadesetak centimetara (Drechsler Bižić 1984: 628). Horizont koji je nama bitan je horizont 1 koji pripada starijoj fazi (Drechsler Bižić 1984: 628). Taj horizont bio je dubine od 0,35 centimetra i u njemu je pronađen veliki broj keramičkih ostataka koji se mogu dovesti u korelaciju s materijalom iz Bezdanjače (Drechsler Bižić 1984: 628). To su ostaci većih keramičkih posuda koje su bile ukrašene trakama s utisnutim ornamentom, konične i bikonične šalice i koljenaste drške (Drechsler Bižić 1984: 628), dok od ukrasa pronalazimo ornamente u obliku obrnutog slova V. Plitka zdjelica s vertikalnim dijelom iznad drške karakteristična je za srednje brončano doba (Drechsler Bižić 1984: 628).

Slika 16: plitka zdjelica s vertikalnim dijelom iznad ručke (prema Drechsler Bižić 1983, T. XXXVI, 6-6a. 254)

5.6.1. Jozgina pećina

Jozgina špilja arheološki je lokalitet koji se nalazi u blizini Ličkog Trnovca kod Gospića, u zaseoku Brkljačići. Špilja je naziv dobila po ocu Jure Brkljačića, Josi (Jozgina), čija je kuća u neposrednoj blizini špilje (Drechsler Bižić 1987: 54). Drugi naziv koji se koristi u speleološkim izvještajima je "Pećina u dubravi Gušte". Speleolog Z. Krivošić 1980. godine donio je fragmente keramike u Arheološki muzej u Zagrebu s lokaliteta Jozgina pećina, zajedno sa skicom prostorija (Drechsler Bižić 1987: 52). Istraživanje pećine provedeno je 1981. godine. Tijekom rekognosciranja terena u Ličkom polju arheolozi su potvrdili postojanje lokaliteta u Jozginoj pećini, a iste godine odrađena su i sustavna zaštitna istraživanja gdje je istražen cijeli pristupačan prostor špilje (Drechsler Bižić 1987: 52). Lokalitet je datiran na temelju tipološke analize keramike u stupnjeve BrC i BrD.

5.6.2. Geomorfologija i stratigrafija

Ulaz u samu špilju moguć je kroz čak tri ulaza. Glavni ulaz (na slici 16: ulaz) nalazi se ispod vertikalne litice, ulaz broj dva oko 20 metara u pravcu istoka, dok je treći ulaz na oko 20 metara u pravcu zapada. Glavni ulaz širine je 1,5 metara, visine od 1 metar i nastavlja se u dužini od 11 metara nakon čega skreće u pravcu zapada (Drechsler Bižić 1987:54).

Kanal koji se kreće u smjeru zapada dužine je oko 30 metara i arheološki je nezanimljiv. S druge strane, ulazni kanal također se odvaja i prema istoku i nakon 10 metara pod kutom od 45° stupnjeva ulazi se u dvoranu I (Drechsler Bižić 1987:54).

Dvorana I prostor je dužine 16 metara čija najveća širina i visina iznose 4 metra. Dvorana se pruža u smjeru sjeveroistok-jugozapad (Drechsler Bižić 1987:54). Zanimljivo je da dvorana I ima izvor pitke vode u dubini od 0,40 metara, što sugerira mogućnost duljeg boravka u špilji (Drechsler Bižić 1987:54). Sjeverna stijena špilje probijena je s tri gotovo paralelna kanala koji su očišćeni tijekom istraživanja (Drechsler Bižić 1987:54).

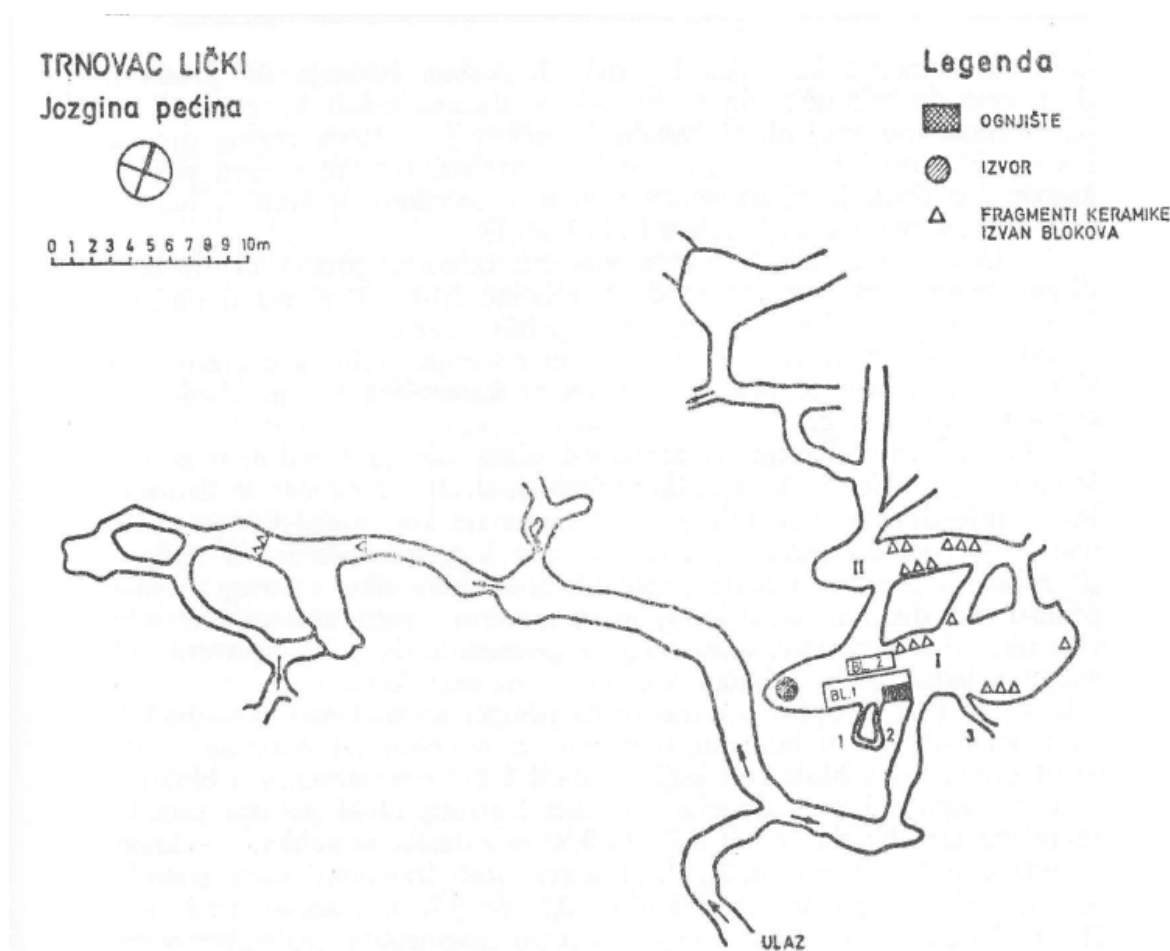
Čišćenje kanala otkrilo je dvoranu II koja se nalazila paralelo s dvoranom I. Dvorana II bila je duga 8 metara, široka 3 metra, a po visini je slična dvorani I (Drechsler Bižić 1987:54). Iz dvorane II kanali se nastavljaju, ali su preuski za prolazak ljudi. S obzirom na to da dalje od dvorane II nije bilo arheoloških nalaza, daljnje istraživanje nije provedeno.

U dvorani I otvorena je sonda veličine 4,60 x 1,30 metara uz južni zid pećine. Sonda 1 prvih je 0,30 metara imala sloj žute ilovače pomiješane s ulomcima keramike, sigom i životinjskim kostima (Drechsler Bižić 1987:55). Na dubini od 0,30 do 0,50 metara nalazilo se ognjište veličine 1,90 x 1 metar gdje su uz pepeo, ugljen i drvo pronađeni i keramika i životinjske kosti (Drechsler Bižić 1987:55). Na istoj dubini pronađen je i sloj ilovače u kojemu su pronađeni keramika i životinjske kosti. Na dubini od 0,50-0,75 metara nalazio se sloj rastresene zemlje u kojoj su bili pomiješani ilovača i pepeo. Ispod tog sloja prvo se nalazila prevjesa od sige ispod koje je sloj od 0,75 metara do 1 metra, a krajnja dubina sloja je 1,20 metara jer ispod te dubine ne nalazimo više keramičke ostatke (Drechsler Bižić 1987:56). Pri kraju arheoloških slojeva, na južnom zidu pećine, otkrivena su dva udubljenja koji su označeni kao niša 1 i niša 2 (Drechsler Bižić 1987:56). U niši 1 pronađena je lubanja malog djeteta i životinjske kosti, dok je u niši 2 pronađena cijela šalica.

Sonda 2 otvorena je uz južni rub sonde 1 i je bila veličine 2,10 metara x 1 metar te je bila dubine od 0,25 metara do 0,5 metara, ali je na cijeloj dužini bila prazna (Drechsler-Bižić 1987:56).

Daljnijim čišćenjem kanala koji vode iz dvorane I u dvoranu II pronađen je veći broj keramičkih ulomaka uz same rubove kanala i dvorana. Općenito gledajući, većina keramike na terenu pronađena je na površini tla (Drechsler Bižić 1987:56). Problem stratigrafije ove pećine leži u nekoliko faktora. Naime, unutrašnjost pećine često je poplavljena te dolazi do

dislokacije nalaza. Tu su pećinu posjećivali speleolozi i “lovci na blago” pa se može pretpostaviti da je određen broj nalaza i odnesen iz same špilje, a vlasnik kuće u neposrednoj blizini špilje je naveo da se ona koristila kao mjesto za sušenje mesa i druge radnje. Napokon, ova se špilja tijekom Drugog svjetskog rata koristila kao područje zbjega. R. Drechsler Bižić navodi da, bez obzira na to, na temelju nalaza možemo vršiti “kulturnu i kronološku determinaciju naselja” (Drechsler Bižić 1987:56).

Slika 17: nacrt Jozgine špilje (prema Drechsler-Bižić 1987:55)

5.6.3. Keramički nalazi

Kao i u ostalim lokalitetima srednjeg brončanog doba na području Like, materijal nađen u Jozginoj pećini sličan je onom pronađenom u Bezdanjači. Prema tome, razlikujemo više karakterističnih keramičkih oblika:

1. Šalice kratkog, neznatno razgrnutog oblika s jednom ručkom koje su zastupljene u dva oblika: a) konične šalice i b) bikonične šalice
2. Zdjele zastupljene u 3 varijante: a) trbušaste zdjele nešto višeg, neznatno razgrnutog oboda, b) plitke zdjelice kratkog, razgranatog ruba i c) konične zdjele
3. Velike posude u dvije varijante: a) velike, trbušaste posude blago konkavnog i pri vrhu razgranatog oboda i b) velike posude oštro profiliranog prijelaza od vrata na trbuh
4. Amfore
5. Lonci

(Drechsler Bižić 1987:57)

Po pitanju drški na ovom lokalitetu, kao i na srodnim lokalitetima u Lici¹⁵, nalazimo vertikalne trakaste ručke, horizontalne, debele drške okruglog ili kvadratnog presjeka i vertikalne ručke proširenog i pri vrhu izvučenog dijela (Drechsler Bižić 1987:57). Po pitanju ornamenata, osim rijetkih udubina rađenih prstima, nemamo nikakve nalaze.

Za kronologiju su najznačajniji tip nalaza šalice. Šalice gore navedenih tipova svoje podrijetlo vuku sa prostora Transdanubije, istočno alpske regije i sjevernije na području Moravske i Slovačke gdje se njihova inicijalna primjena zapaža u kulturi grobnih humaka srednjeg Podunavlja (Drechsler Bižić 1987:58). Te vrste šalice prema nalazima iz Karpatske doline svrstavaju se u stupanj BrC2-D srednjeg brončanog doba, dok ih također u stupnju BrD nalazimo u skeletnim grobovima u Čaka kulture (Drechsler Bižić 1987:58).

Na području Hrvatske ovaj tip šalice nalazimo na nekropolama u Virovitici i Sirovoj Kataleni, koje su također datirane na prijelazu stupnja BrC na stupanj BrD. Osim toga, uz šalice nailazimo i na keramiku s karakterističnim horizontalnim kanelurama na prijelazu vrata na trbuh i trakaste vertikalne ručke pojačanih rubova uočljive na keramici u Sirovoj Kataleni, kao i na dubokoj zdjeli u Jozginoj pećini (Drechsler Bižić 1987:58). K. Vinski Gasparini nekropole u Virovitici i Sirovoj Kataleni datira u stupanj BrC-BrD srednjeg brončanog doba upravo na temelju nalaza šalice (Vinski Gasparini 1973 prema Drechsler-Bižić 1987:58).

Uz paralele s područjem sjeverno od Like, određene paralele isto tako nalazimo i na prostoru istočno od Like. Točnije, na prostoru Velike gradine u Varvari. Ondje je Čović (prema Drechsler Bižić 1987:59) izdvojio vertikalne trakaste drške i horizontalne trakaste

¹⁵ Bezdanjača, Cerovačka donja špilja, Jankuša špilja...

drške kao nalaze stupnja BrB2 - Br C/D, koje se također mogu pronaći u Bezdanjači, kao i u Jozginoj pećini. Gornja granica datacije Jozgine pećine provedena je na temelju nalaza bikonične amfore koja se datira u stupanj BrD do stupnja HaA, a taj tip posude prisutan je na području srednjeg Podunavlja, poglavito na prostoru današnje Vojvodine (Drechsler Bižić 1987:54).

5.7.1. Jankuša

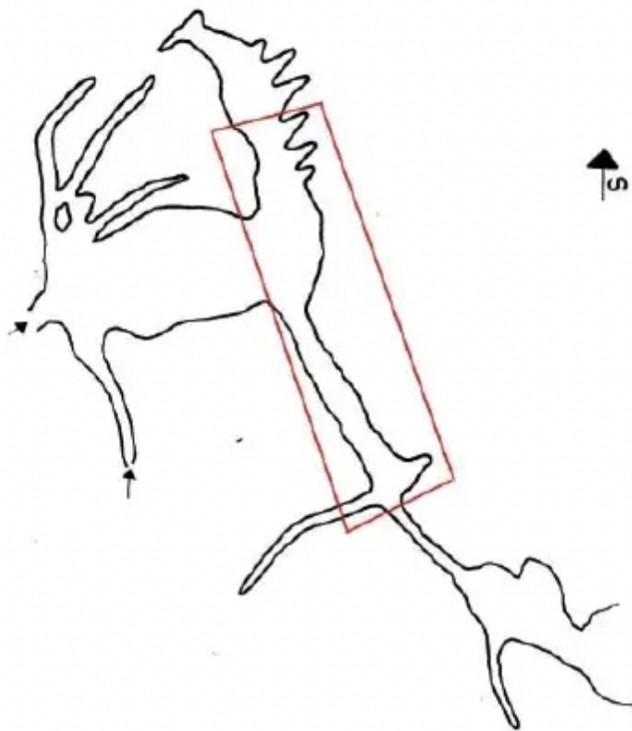
Špilja Jankuša nalazi na južnoj strani brda Velika Jankuša koje se nalazi 9 kilometara jugozapadno od grada Gospića. Lokalitet se datira u srednje i kasno brončano doba. Istraživanje se provodilo od 1988. godine od strane Muzeja Like u Gospiću pod vodstvom B. Prorokovića-Lazarevića (Osterman 2009:41). Špilja se i prije spominjala u arheološkoj literaturi i okarakterizirana je kao lokalitet srednjeg i kasnog brončanog doba (Čečuk, Drechsler-Bižić, 1984, 192; Drechsler Bižić, 1983, 255; Drechsler Bižić, 1984, 627; Čović, 1976, 136; Kolak, 2001, 28 prema Osterman 2009:42).

5.7.2. Geomorfologija i stratigrafija

Postoje ukupno dva potvrđena ulaza u pećinu i jedan potencijalni ulaz (Drechsler Bižić 1987:54). Prvi je ulaz u podnožju brda koji je pedesetih godina bio miniran zbog potrebe kamenoloma, a danas je zarastao i zatrpan je kamenjem i zemljom, pri čemu je tek uz puzanje moguće ući u špilju (Osterman 2008:42). Drugi ulaz u špilju nastao je miniranjem i teško je prohodan. Treći, potencijalni ulaz, otkriven je 2007. godine, no autorica navodi da još nije istražen (Osterman 2008:42).

Špilja ima oko 250 metara kanala. Na ulazu u špilju nalazimo ovalnu prostoriju koja je duga 11 metara, široka 6 metara i visoka 1.5 metara (Osterman 2008:42). Sjeverno od te prostorije nalaze se tri uska kanala u kojima nema arheoloških ostataka (Osterman 2008:42).

Nakon ove prostorije nalazimo dva kanala: sjeverozapadni i jugoistočni. Sjeverozapadni kanal dug je 8 metara, dok je njemu suprotan kanal dug 2.5 metara, s visinom između 1.3 metra do 2.8 metara (Osterman 2008:42). U ovom kanalu glavnina je arheoloških nalaza, a tlo je prekriveno sigastom korom, kamenjem i keramikom (Osterman 2008:42).

Slika 18: nacrt šilje Jankuše (prema Osterman 2009: 52)

Suprotno njemu, u smjeru jugozapada, nalazi se još jedan kanal koji je dug 10 metara, no u njemu nisu nađeni tragovi ljudskog boravka (Osterman 2008:42). Glavni kanal podijeljen je na dva dijela: hodnik i dvoranu. Hodnik je dug 5.5 metara, visok 1 metar i širok 0.7 metara.

Dvorana je duga 7 metara, široka 4 metra i visoka do 2 metra (Osterman 2008:42). Arheološki nalazi većinom su u glavnom kanalu (u crvenom pravokutniku na slici 17) gdje je istraženo oko 75 m² (Osterman 2008: 42).

U glavnom kanalu otvoreno je ukupno 7 sondi (Osterman 2008:42). Kulturni sloj varira debljinom od 0.3 metara do 0.8 metara, no zbog djelovanja vode ne postoji nikakva posebna stratigrafija. S obzirom na to da nema stratigrafije, a ni analize materijala, kronološka pripadnost lokaliteta utvrđena je usporedbom materijala iz Jankuše s okolnim lokalitetima. Tako je utvrđeno da Bezdanjača, Jozgina pećina i Cerovačka donja špilja imaju najbliži materijal (Osterman 2008: 42). Temeljem toga Jankuša je kronološki smještena u srednje i kasno brončano doba; stupanj BrB2 do stupnja HaB (Osterman 2008:44).

5.7.3. Keramički nalazi

U samoj špilji prevladavaju keramički nalazi. Na cijelom istraženom području pronađeno je jedno vatrište i četiri ognjišta, a po pitanju keramike prevladavala je gruba keramika crvene, smeđe i sive boje (Osterman 2008: 42). Uz grubu keramiku također se

nalazila i fina, crna keramika, ali u jako malom broju. S obzirom na to da materijal na samom lokalitetu pripada i srednjem i kasnom brončanom dobu, navest ću sve vrste posuda, ručki i ukrasa, a potom ću istaknuti značajke koje su relevantne za srednje brončano doba u Lici.

Po pitanju oblika posuda u ovoj špilji nalazimo šalice, zdjele, tanjure, velike lonce, bikonične, loptaste i konične posude, posude sa ili bez naglašenog vrata, posude s visokim cilindričnim vratom te posude sa široko izvučenim obodom (Osterman 2008: 42).

Ručke koje su pronađene na lokalitetu su horizontalne i vertikalne prstenaste, sedlaste i trakaste, jezičaste, potkovičaste, vertikalne tunelaste te horizontalne dvostruke kvadratne (Osterman 2008: 42).

Što se tiče ukrasa, prisutne su plastične trake sa ili bez otiska prstiju, otisci prstiju na rubu posude, plastični ukrasi u obliku polumjeseca, plastična rebra, bradavičasti ukrasi, plitke kanelure, fasetirani obodi, dugmasti ukrasi, urezani snopovi linija i plastične trake u obliku osmice (Osterman 2008: 42).

Materijal koji je pronađen u Jankuševoj špilji je po svojem obliku i ukrasima sličan je materijalu pronađenom u Bezdanjači, Jozginoj pećini i Cerovačkoj donjoj špilji. Kao i kod njih, utjecaje na materijal pronađen u Jankuševoj špilji tražimo na prostoru Karpatske kotline te bosanskih lokaliteta Varvare i Velikog Gradca.

Sjeverni utjecaj očituje se u koničnim i bikoničnim šalicama sličnima onim pronađenim u Bezdanjači (Drechsler Bižić 1980; Drechsler Bižić 1983) i u Jozginoj pećini (Osterman 2008:46). Taj tip šalice nalazimo na prostoru Transdanubije, istočnoalpske regije, Moravske, Slovačke i kulture grobnih humaka u srednjem Podunavlju (Osterman 2008: 46). Hansel (1968:21 prema Osterman 2008:46) ih na području Karpatske kotline datira upravo u stupanj BrC2-D, dok slične šalice nalazimo u sjevernoj Hrvatskoj u nekropolama Virovitica i Sirova Katalena, pri čemu one pripadaju najstarijoj fazi kulture polja sa žarama i datiraju se u stupanj BrC-D.

Za utjecaje s istoka treba istaknuti polumjesečaste drške koje se pojavljuju u horizontu 1 u Bezdanjači i u horizontu 1 u Cerovačkoj špilji (Drechsler Bižić 1984:626), kao i u Varvari-B (Čović 1965:45 prema Osterman 2008:46). Također, okomita plastična rebra na posudama koja nalazimo u istoj fazi Varvari-B datiramo u srednje brončano doba. Aplicirane plastične trake s utiscima prstiju, vodoravne masivne ručke i plastična okomita

rebra, koje se također datiraju u srednje brončano doba, nalazimo na lokalitetu Veliki Gradac u Privlaci (Govedarica 1982:121 prema Osterman 2008:46).

Uz koštano šilo koje ukazuje na postojanje lokalne obrade kože, keramika nam je jedini pokazatelj gospodarskih aktivnosti ove zajednice. Osterman (2008:44) navodi da su velike posude indirektni pokazatelji postojanja poljoprivrede jer ih je tadašnja populacija koristila za skladištenje hrane. Pronalaženje istaka u jednoj posudi sugerira obradu mlijeka, a kako kosti životinja nisu sačuvane, jedino na temelju paralela u Bezdanjači, Cerovačkoj špilji i Jozginoj pećini možemo pretpostaviti postojanje stočarstva kao gospodarskog modela.

Po nalazima se može zaključiti da su ljudi boravili u špilji, ali nije moguće odrediti točnu namjenu špilje. Nije jasno je li bila stalno nastanjena, povremeno nastanjena ili je služila kao zbjeg tadašnjoj populaciji (Osterman 2008:45).

5.8.1. Cerovačka donja špilja

Cerovačka donja špilja dio je kompleksa špilja koji se sastoji od tri špilje: gornja, srednja i donja. Naziv proizlazi iz vremena kada se gradila pruga između Gračaca i Cerovca koja je dijelila špilje (Drechsler-Bižić 1970:93). Tako je donja bila ispod pruge, gornja iznad, a srednja između gornje i donje. Lokalitet se nalazi u blizini Gračaca. Prvi arheološki nalazi dospjeli su u Arheološki muzej u Zagrebu 1931. godine, no prva istraživanja započela su tek 1966. godine (Drechsler-Bižić 1970:93). Za razliku od ostalih špilja, ova špilja bila je dobro poznata i istraživana od strane Komisije za istraživanja krša te su dobiveni geološki, morfološki, hidrografski, meteorološki podatci te je odrađeno iskopavanje fosilnih ostataka (Drechsler-Bižić 1970:93).

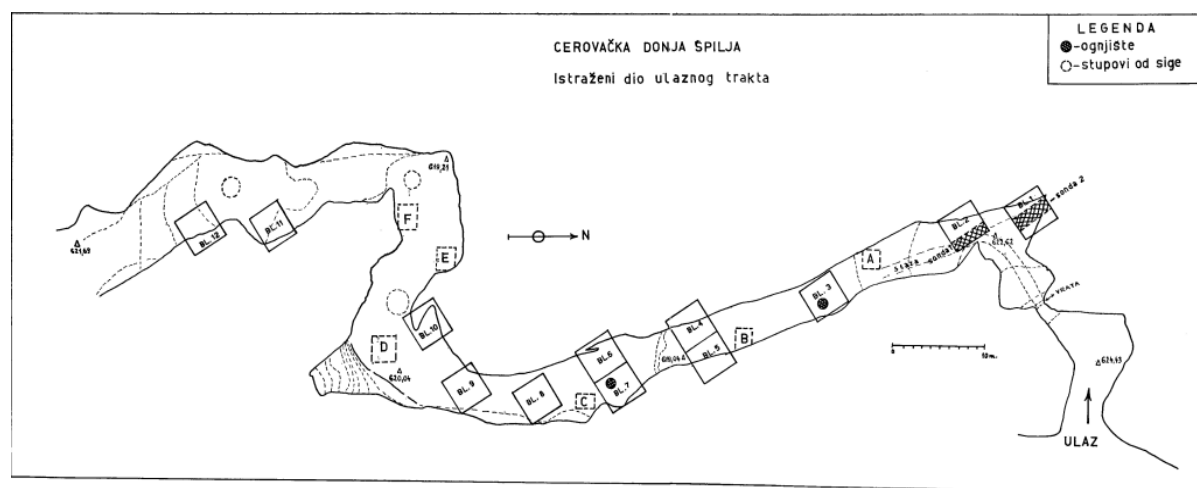
Krajem 1966. godine počela su arheološka sondiranja, dok je sustavno istraživanje započelo u srpnju 1967. godine (Drechsler Bižić 1970:93). Tim se sastojao od Ružice Drechsler Bižić, Mirka Maleza, Zdenka Markovića i Stanislava Novakovića.

Arheološko istraživanje lokaliteta Cerovačke donje špilje se također provodilo i 2019. godine. U trajanju od ožujka do svibnja 2019. godine tvrtka *Kaducej* d.o.o. je provodila istraživanje špilje kao preduvjet za uređenje šetnice i rekonstrukcije sustava rasvjete (Tresić Pavičić 2020:60). Tijekom istraživanja utvrđene su tri faze ljudskog korištenja ulaznog dijela

špilje: moderna faza, faza povremenog boravka tijekom srednjeg vijeka i faza kasnog brončanog doba (Tresić Pavičić 2020:60). Za razliku od istraživanja kojeg je vodila Drechsler Bižić 1960-tih godina, moderna istraživanja nisu pokazala ljudsku pristutnost tijekom srednjeg brončanog doba u Cerovačkoj donjoj špilji.

5.8.2. Geomorfologija i stratigrafija

Špilja se sastoji od ulaza i glavnog trakta. Arheološka istraživanja provedena su u dužini od 100 metara u glavnom traktu. Nakon tih 100 metara nalazi se debeli sloj sige i nema nikakvih materijalnih ostataka (Drechsler Bižić 1970: 94). Napravljeno je sveukupno 12 sondi veličine 4x4 metra koji su prikazani na slici (slika 18). Ti blokovi odabrani su jer je upravo na tim mjestima bila najveća koncentracija keramike, a između blokova otvorene su dvije probne sonde gdje su nakon izrazito male dubine 0.20 metara zemlje arheolozi naišli na sigu (Drechsler Bižić 1970: 94).

Slika 19: nacrt Cerovačke dolje špilje (prema Drechsler-Bižić 1970:105)

Ukupno je istraženo 192 m². Problem stratigrafije leži u izuzetno maloj dubini sloja. Naime, dubina varira od 0,15 do 0,40 metara, s iznimkom blokova 1 i 2 koji idu do dubine od 1,15 metara. Razlog tako velike dubine bloka 1 i 2 leži u odbacivanju šute koja je nastala gradnjom pruge pa sukladno tome ne možemo govoriti o pouzdanoj stratigrafskoj situaciji.

Autorica (Drechsler Bižić 1970:95) navodi da je glavni hodnik lako pristupačan i da je recentniji arheološki sloj iz tog razloga vrlo vjerojatno uništen.

5.8.3. Keramički nalazi

Iako po tipovima keramike prevladava kasnobrončanodobna i željeznodobna keramika, određeni oblici keramike i načini ukrašavanja govore nam o pripadnosti ovog lokaliteta srednjem brončanom dobu. U prvom redu to su različiti tipovi ručki, šalice s jednom ručkom kakve nalazimo u Bezdanjači (Drechsler Bižić 1983), Jozginoj pećini (Osterman 2009) i Jankuši (Osterman 2009) te fragmenti zdjele s vertikalno izvučenim dijelom iznad drške (Drechsler Bižić 1984: 628). Iz toga razloga ova špilja je od strane Drechsler Bižić pripisana srednjem brončanom dobu.

Iako se u članku o istraživanju iz 2019. godine navode da se određeni repertoar keramičkih posuda može povezati sa dvije lončarske tradicije: prvom lokalnoj autohtonoj i drugoj sa utjecajima sa područja sjeverno od Like, taj materijal autori dovode u vezu sa Ha A i Ha B stupnjem.

Pregledom članka Drechsler Bižić iz 1970. godine nalazimo određene elemente koje na ostalim lokalitetima vežemo uz srednje brončano doba poput ukrasa/drške u obliku obrnutog slova u (Tabla IV, 4) i šalice s jednom ručkom (Tabla VII, 2-3) (Drechsler Bižić 1970:95-97). Ovi oblici isto tako ukazuju na autohotni utjecaj (ukras/drška u obliku slova U) i utjecaj sa područja Karpatske kotline (šalica s jednom ručkom).

Pošto u istraživanju iz 2019. godine kao i istraživanju provedeno 1960-tih godina nisu provedene radiokarbonske analize te nemamo aposolutne datume lokaliteta, smatram da nije moguće sa sigurnošću utvrditi da srednje brončano doba nije prisutno na prostoru špilje. Određeni elementi na keramici sugeriraju mogućnost da je špilja bila naseljena u srednje brončano doba, ali bez daljnjih analiza to nije moguće potvrditi.

5.9.1 Bobinac-Kozerine špilje

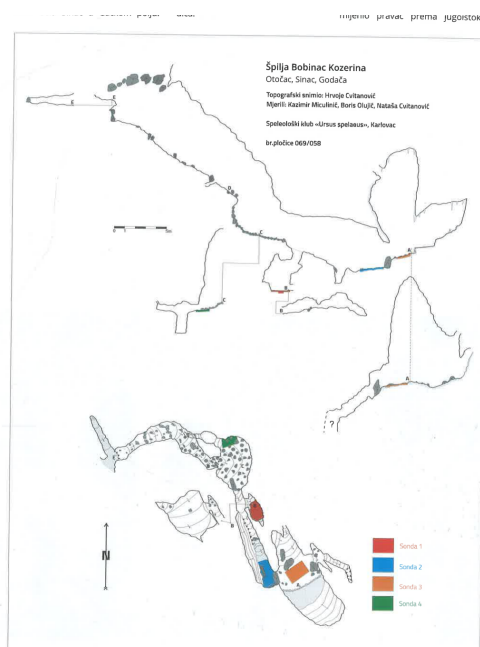
Jedino recentno istraživanje u Lici koje se bavi srednjim brončanim dobom veže se uz lokalitet Bobinac-Kozerine špilje. Naziv je špilja dobila po braći Denisu i Ivanu Bobincu koji

su pronašli pećinu i čiji je obiteljski nadimak bio Kozere (Kolák et al. 2022: 94). Špilja je otkrivena 2013. godine, dok su preliminarna istraživanja provedena 2014. godine od strane članova Speleološkog kluba Ursus spelaeus, a ista skupina provela je sustavna istraživanja 2016., 2017. i 2019. godine. Spomenuta špilja nalazi se iznad mjesta Sinac, a veoma zanimljivo je da je ova špilja tek 4 km udaljena od Bezdanjače i nalazi se u istom brdskom masivu (Kolák et al. 2022: 90). Ovaj lokalitet također je jedan od rijetkih u kontekstu srednjeg brončanog doba u Lici na kojem su dobiveni radiokarbonski datumi iz četiri uzoraka koji se kreću u rasponu od 1691. g .pr . Kr. do 1125. g .pr. Kr (Kolák et al. 2022:101). Postoji više pretpostavki o tome kako se špilja koristila. Možemo promatrati tri moguće namjene lokaliteta: 1. zbjeg, 2. skladište i 3. svetište. Kolák navodi da možemo špilju promatrati kao zbjeg i skladište radi velikog broja keramike, no zbog postamenta na kraju pećine koji je sagrađen ljudskom rukom može se raditi i o svetištu (Kolák et al. 2022:101).

5.9.2. Geomorfologija i stratigrafija

Dubina špilje iznosi 19 metara, dok duljina iznosi 65 metara. Sam ulaz u špilju je izrazito mali, a autori navode i da je bez GPS sustava ili vodiča ulaz vrlo teško pronaći (Kolák et al. 2022:91). Nakon ulaza, na lijevu stranu odvaja se kanal duljine 4,5 metara, nakon čega slijedi skok od 2 metra, a dalje se kanal spušta u smjeru sjeveroistoka gdje nakon 5 metara mijenja smjer prema jugoistoku (Kolák et al. 2022:91). Nakon šest metara u kanalu slijedi novi skok od 3 metra nakon kojeg se nalazi prostorija dimenzija 5 x 3 metra (Kolák et al. 2022:91). Iz te prostorije odvajaju se lijevi i južni trakt. Lijevi trakt ide na zapad i završava s suženjem koje se ne može proći, dok južni ide prema sjeveru. Južni trakt lijevo ima manju vertikalnu dubinu od 4,5 metra čije je dno dimenzija 2 x 1 metar (Kolák et al. 2022:91). Prema sjeveru uski kanal vodi u dvoranu dimenzija 5 x 4 metra, a nastavak južnog kanala dug je 10 metara (Kolák et al. 2022:91). Na kraju tog kanala se nalaze kameni blokovi preko kojih se ulazi u najveći prostor u špilji: dvoranu 10 x 4 metra, nakon koje se odvaja kanal u duljini od 5 metara na čijem je kraju uska vertikalna koja je neprolazna (Kolák et al. 2022:92).

Tijekom istraživanja otvorene su ukupno četiri sonde: 1. sonda u ulaznoj dvorani, 2. sonda u donjem kanaliću nakon ulazne dvorane, 3. sonda u glavnom kanalu i 4. sonda u zadnjoj dvorani. (Kolac et al. 2022:92).

Slika 20: nacrt Bobinac-Kozerine špilje (Kolac et. al 2022:91)

U prvoj sondi, čija je lokacija odabrana zbog velikog broja površinskih nalaza keramike, otkriveno su dva stratigrafska sloja (Kolac et al. 2022:92). Dimenzije sonde su 2x1 metar, a tri strane su nepravilne zbog toga što je završetak sonde bio zid špilje. Uz veliku količinu očuvanih i cjelovitih posuda pronađeno je i dosta materijala pogodnog za radiokarbonsku metodu (Kolac et al. 2022:92).

U drugoj sondi, koja se nalazila u kanaliću, na cijelom dnu pronađen je veći broj keramičkih posuda (Kolac et al. 2022:92).

Treća sonda, koja se nalazila u glavnom kanalu, sadržavala je hrpu od dvadesetak komada drveta s nekoliko cjelovitih posuda s obje strane koje su se nalazile na površini (Kolac et al. 2022:92). Iako je pronađeno dosta tragova gorenja, u samoj sondi nalazio se znatno manji udio keramike nego u prijašnjim sondama. S obzirom na to da je drva bilo dosta, autori kroz analizu pretpostavljaju da se radilo o hrastu ili boru, a da se dio nalaza od drveta može protumačiti kao baklje (Kolac et al. 2022: 93).

U zadnjoj, četvrtoj sondi, bilo je potrebno inicijalno micanje korice sigovine. Ispod te sigovine pronađen je veći broj keramičkih ulomaka i čitav sloj gara (Kolák et al. 2022: 93). Autori navode kako se čini da su posude bile izložene na pogodno ravno mjesto postavljeno na umjetni podest od oko jedan metra visine i četiri metra širine na kraju same dvorane (Kolák et al. 2022: 93).

5.9.3. Keramički nalazi

U špilji su pronađeni brojni komadi keramike koji prema tipu i ukrasu spadaju u srednje brončano doba. Po kvaliteti, keramika je srednje grube fature i slabe čvrstoće (Kolák et al. 2022:96). Što se tiče ukrasa, evidentirani su ukrasi trake s otiscima prstiju, urezivanje vodoravnih linija oštrom uskom alatkom, plitki, kraći okomiti urezi, fasetiranje, okomita rebra, bukli i utiskivanje prsta (Kolák et al. 2022:96). Sama keramika općenito je fino glačana s vanjske površine, a tijekom glačanja nanosio se tanki premaz od razmućene gline koji je davao sjaj posudama (Kolák et al. 2022:96).

Kada je riječ o dimenzijama posuda, autori navode da se uglavnom radi o većim ili velikim posudama za čuvanje hrane. Tako prevladavaju jednostavni oblici: veliki lonci, amfore, šalice, vrčevi i tanjuri (Kolák et al. 2022:96).

Veliki lonci koji su pronađeni u ovoj špilji dijele se u dvije skupine. Prva skupina su veliki, blago konični lonci širokog oboda, gotovo ravnog ruba i kratkog vrata sa dvije masivne trakaste, vodoravne ručke (Kolák et al. 2022:96). Ovaj tip posuda je karakterističan za srednje brončano doba Like i pronalazi se u Jozginoj Pećini (Drechsler Bižić 1987:57), Jankuša Pećini (Osterman 2008:42), Pećini u Ličkom Lešću (Drechsler Bižić 1983:254) i u Bezdanjači (Drechsler Bižić 1983:255). Ovaj tip posuda je autohtona komponenta čije podrijetlo seže u rano brončano doba (Drechsler Bižić 1983:255).

Druga skupina su amfore trbušastog oblika koje imaju cilindrični vrat i obod koji je blago izvučen prema van. Ove posude često imaju na truhu dvije trakaste drške sa zadebljanim rubovima. Zanimljivo je da ovaj tip posuda osim u Bezdanjači (Drechsler Bižić 1979:35) nalazimo i u tumulu koji se nalazi u Ličkom Osiku (Drechsler Bižić 1975:16). Ovakve posude nalazimo na širem području Podunavlja, a vremenski se smještaju u srednje brončano doba (Drechsler Bižić 1983:255).

U špilji nalazimo i zdjele koje se također dijele u dva tipa: 1.zaobljenog trbuha i vertikalno kraćeg vrata, 2. konične zdjelice uvučenog oboda. Prvi tip zdjela poveznicu ima sa starijom fazom kulture polja sa žarama, osobito sa karakteristikama njene faze I, i to na lokalitetima Virovitica i Sirova Katalena (Vinski Gasparini 1973:33-34 prema Kolak et al. 2022).

Keramički materijal i analogije s ostalim srednjebrončanodobnim lokalitetima u Lici ukazuju na korištenje špilje tijekom srednjeg i kasnog brončanog doba (stupanj BrC-HaA), dok materijal ima autohtonu komponentu koja je nasljeđe iz ranog brončanog doba te utječe s područja kulture polja sa žarama Podunavlja, jugoistočnih Alpa i južno balkanskog područja (Kolak et al. 2022:100).

Za narednih nekoliko lokaliteta konkretne arheološke objave ne postoje. Uz pregled dostupne literature kontaktirao sam i i Hrvatsko biospeleološko društvo. Odgovorili su da mi mogu poslati određene spelološke podatke o Petrićevoj i Šarićevom pećini, ali da nemaju nikakve arheološke podatke. U skladu sa time, slijedi tek kratak pregled onoga što znamo o navedenim lokalitetima.

5.10. PETRIĆEVA PEĆINA

Petrićeva pećina lokalitet je koji se u literaturi navodi kao naselje srednjeg brončanog doba, ali nažalost nije nikada istražen. Jedini nalazi koji imamo pronađeni su 1965. godine kada je ekipa iz Arheološkog muzeja u Zagrebu radila rekognosciranje terena u Lici pa je uzela i nekoliko površinskih nalaza iz Petrićeve špilje (Čečuk i Drechsler Bižić 1984:192). Položaj špilje je kod naselja Studenac.

5.11. Veliki Obljaj u Gornjim Vrhovima

Veliki Obljaj navodi se kao mjesto na kojemu su pronađeni površinski nalazi keramike. Osim toga, navodi se i da je na ovom lokalitetu gradina (Drechsler Bižić 1983:243). Daljnje podatke o ovome lokalitetu nemamo.

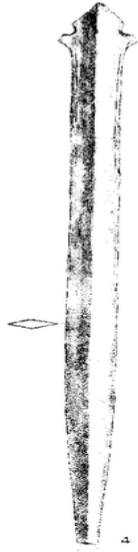
5.12. ŠARIĆA PEĆINA

Šarića špilja je kao i Petrićeva pećina, neistražen lokalitet. Spominje se u kontekstu srednjeg brončanog doba i navodi se da površinski nalazi sugeriraju kontinuitet lokaliteta od srednjeg do kasnog brončanog doba, ali osim toga daljnjih podataka o ovom lokalitetu nemamo (Drechsler Bižić 198:627).

5.13. SLUČAJNI NALAZI

5.13.1 Plitvice

Na lokalitetu Plitvice nailazimo na slučajni nalaz mača s pločicom za pričvršćivanje drške (Griffplattenschwert) koji je srodan maču iz ostave Peklenica (Drechsler-Bižić 1984:252). K. Vinski Gasparini prvotno je mač iz Peklenice smatrala najrodniji tipu Naue IIIb prema Willvonsederu (Vinski Gasparini 1973: 53), a kasnije je isto mač uvrstila u skupinu mačeva s dugim, profiliranim sječivom i kratkom trapezoidnom pločicom za nasad (Vinski Gasparini 1984: 52). S obzirom na to da Naue IIIb mačeve datiramo u srednje brončano doba, a mač s dugim, profiliranim sječivom i kratkom trapezoidnom pločicom za nasad datiramo u sami kraj srednjeg brončanog doba, možemo pretpostaviti da mač s Plitvica pripada mačevima koji se koriste u srednjem brončanom dobu, ali potrebne su daljnje analize da bi se ti navodi potvrdili.

Slika 21: mač iz Plitvica (prema Drechsler-Bižić 1983, T.XXXVI,4. 252)

Slika 22: mač iz Peklenice (prema Vidović 1989, T.1, 2.)

5.13.2. Markaševac kod Široke Kule

Istraživanja na lokalitetu Markaševac slabo su zabilježena i postoje kontradiktorni navodi u literaturi po pitanju istraživanja lokaliteta. Naime, znamo da je istraživanje počelo 1884. godine (Pavišić 1990: 87, Pavišić 2009:180), ali navode se različite osobe koje su nadzirale arheološka istraživanja. Tako se u starijem članku navodi Ivan Devčić kao osoba koja je bila zadužena za istraživanje od strane Ravnatelja muzeja, dok se u novijem članku navodi da je Jerko Pavelić izabran od strane Ravnatelja muzeja za iskopavanje u Markaševcu. Neovisno o tome koja je osoba obavljala iskopavanje, napravljen je nacrt gradine pomoću kojeg je Ružica Drechsler-Bižić napravila revizijsko istraživanje i potvrdila postojanje naselja (Pavišić 2009: 177). U radovima same Drechsler-Bižić nisam uspio naći navod o postojanju naselja nego se spominju tek bodež i keramika koji su slučajni nalazi (Drechsler-Bižić 1983:245).

Ružica Drechsler Bižić navodi da je tip listolikog bodeža zastupljen u velikom broju u Italiji, gdje se pojavljuje u Peschiera horizontu koji odgovara srednjem brončanom dobu (1984:252). Problem koji proizlazi iz ovakve datacije bodeža je to što se većinu bodeža iz

Peschiera horizonta datira u prijelaznu fazu stupanja BrD-HaA1 (Gabor Tarbay 2019: 8). Ako uistinu uzmemo u obzir da navedeni bodež pripada ovoj skupini bodeža, tada bi on bio jedan od ranijih primjeraka toga bodeža. Susan Sherratt (2017: 611) ovaj tip bodeža navodi kao jedan od tipova "kulture polja sa žarama" koji je bio naturaliziran na širem prostoru. I taj podatak smješta ovaj bodež u kasno brončano doba, a ne u srednje. Pošto druge informacije o ovom bodežu nisu dostupne, ne bih ulazio u daljnju analizu. Međutim, smatram da postoji problem u dataciji i upitno je možemo li ga uistinu smatrati bodežom koji se smješta u Peschiera horizont. Čak i prema obliku bodeža nema pretjeranih sličnosti između bodeža iz Široke Kule i bodeža Peschiera horizonta. Ono što jedino možemo pretpostaviti po pitanju bodeža iz Markaševca jest da se vjerojatno koristio u svakodnevnim aktivnostima. Na temelju 10 bodeža pronađenih na lokalitetu Pragatto na području Bologne zaključeno je da su bodeži brončanog doba korišteni za obradu životinja (Caricola et al. 2022: 6101). Naime, skupina arheologa napravila je analizu bodeža pri čemu su zaključili da su se bodeži konstantno oštrili te da su na bodežima pronađeni i životinjski ostaci. Naravno, to ne umanjuje mogućnost da je tadašnja populacija koristila bodeže kao oružje za blisku borbu, ali sugerira da to nije bila inicijalna primjena bodeža (Caricola et al. 2022: 6101). Drechsler Bižić (1983:252) je navela da na tom lokalitetu ne možemo biti sigurni da je postojalo naselje, a i postojanje rimskog vojnog logora potencijalno je dovelo do devastacije nalaza iz srednjeg brončanog doba. Uz dosadašnja iskopavanja i saznanja o lokalitetu Markaševca, nezahvalno je donositi daljnje zaključke o ovom lokalitetu i njegovoj povezanosti sa srednjim brončanim dobom.

5.13.3. Lovinac

Na nepoznatom položaju u selu Lovincu pronađena je velika spiralna narukvica od deblje brončane žice okruglog i romboidnog presjeka koja je na krajevima bila ukrašena s tri kose, urezane linije. Po svojim karakteristikama ova narukvica dovodi se u vezu s rukobranima srednjeg brončanog doba koji se pojavljuju u Panoniji i istočnom Podunavlju te istočnoj Srbiji (Drechsler Bižić 1983:253). Specifičnost ovog nalaza je povezivanje s Koszider periodom jer je većina narukvica ovog tipa pronađena upravo na lokalitetima koji imaju nalaze Koszider perioda.

Autohtoni elementi u keramici

	Polukuglaste posude	Plastični ukras u obliku slova V ili polumjeseca	Zdjelica s vertikalnim dijelom iznad ručke	Vertikalne trakaste ručke zadebljanih rubova	Ručke s zadebljanjem i vertikalno izvučenim gornjim dijelom	Zdjele s vertikalno izvučenim dijelom iznad ručke	Vertikalni blago konični lonci širokog oboda, gotovo ravnog trbuha i kratko vrata
Bezdanjača	X	X	/	X	X	X	X
Lički Osik	/	/	/	/	/	/	/
Pavlovec Vrebački	/	/	/	/	/	/	/
Mala Njiva kraj Gospića	/	/	/	/	/	/	/
Pećina kod Ličkog Lešća	X	/	X	X	X	X	X
Jozgina pećina	X	X	/	X	X	X	X
Jankuša	X	X	/	X	X	X	/
Cerovačka donja špilja	/	X	/	X	X	X	/
Bobinac Kozerine špilja	X	/	/	X	X	X	X

Tipkajte za unos teksta

Prikaz vanjskih utjecaja na keramici

	Konične i bikonične šalice (Transdanubija, Moravska, Slovačka i Karpatska kotlina)	Trbušaste posude sa slabo razgrnutim vratom i dvije ručke (Podunavlje, Češka i Slovačka)	Amforica sa dvije ručke (Oletija, Transilvanija i Karpatska kotlina)	Poluloptasta zdjela s četiri bradavičasta ispuččenja (Bosna i Hercegovina)	Trbušasta posuda šireg cilindričnog vrata (Karpatska kotlina)
Bezdanjača	X	X	X	X	X
Lički Osik	/	/	/	/	X
Pavlovec Vrebački	/	/	/	/	/
Mala Njiva kraj Gospića	/	/	/	/	/
Pećina kod Ličkog Lešća	X	/	/	/	/
Jozgina pećina	X	X	/	/	/
Jankuša	X	/	/	X	/
Cerovačka donja špilja	/	/	/	/	/
Bobinec-Kozerine špilje	/	X	/	/	X

Tablica 2: prikaz vanjskih utjecaja vezanih uz keramiku (izradio: M. Meštrović)

6. KOSZIDER PERIOD

Koszider period kao pojava izrazito je bitan na području čitave srednje Europe pa se u skladu s time njegov utjecaj očitava i na metalnim i keramičkim nalazima na prostoru Like. U svojoj knjizi "Brončanodobne kulture u srednjoj i istočnoj Europi" Marija Gimbutas navela je povijesni pregled o zapažanju i definiranju ovog perioda brončanog doba. Gimbutas (1965:71) navodi da ovaj period pripada naglom širenju kulture grobnih humaka koja je zauzela prostor od Dnjepra na istoku, Francuske na zapadu, Baltika na sjeveru i nižeg Dunava na jugu. Fischl i suradnici (2013: 357) navode da u ovom periodu dolazi do većeg ujednačavanja keramičkih stilova na većem prostoru što se pripisuje većoj interakciji različitih regionalnih skupina, a ta je interakcija proizašla upravo iz trgovine sirovinama i posebnim nalazima. U skladu s time, u ovom periodu imamo pojavu novih tipova nakita, oružja i oruđa. Prvotno se ovaj horizont nazvao "mađarskim", ali je tek Mozsolics (1957 prema Gimbutas 1965:71) uvela pojam Koszider na osnovu lokaliteta Dunapentele-Kosziderpadlás koji se nalazio južno od Budimpešte. S obzirom na to da su ostave na ovom lokalitetu imale najučestaliji i najtipičniji brončani materijal toga perioda, pojam "Koszider" počeo se koristiti kao tehnički arheološki pojam. Bona (1958 prema Gimbutas 1965:71) je uvidio razlike između ostava te je podijelio Koszider ostave na tri faze: ostave faze 1, ostave faze 2 i ostave faze 3. Koszider period se datira u 1400. g. pr. Kr. i smatralo se da nije bio dugotrajniji period (Gimbutas 1965:77). Naprotiv, smatrao se kratkom, ratnom i turbulentnom fazom upravo iz razloga što je populacija kulture grobnih humaka napala starosjedilačku populaciju na prostoru Dunava i Tise (Fischl et. al. 2013:355). Tek krajem 20. stoljeća počelo se Koszider period gledati kao specifični povijesni period koji je bio vrhunac srednjeg brončanog doba u Karpatskoj kotlini (Bona 1992; Bona 1992a prema Fischl et al. 2013:355).

Kroz ovaj uvodni dio o Koszider periodu možemo pratiti dva objašnjenja o tome kako je došlo do nastajanja Koszider perioda. Prvo objašnjenje govori o vojnim osvajanjima od strane populacija kulture grobnih humaka koje su prekinule dosadašnji razvoj tzv. "tel kultura" nasilnim putem, pri čemu su te promjene dovele do kratke i turbulentne faze

Koszider (Gimbutas 1965:77). Drugo objašnjenje nalaže da je do faze došlo mirno, da je trajala duži period te da se njena specifičnost može pripisati trgovini i tehnološkom razvoju (Fisch et al. 2013:355). Danas uvelike prevladava razmišljanje da je Koszider bio dugotrajni i mirni period. Razlog zašto se prvotno smatralo da je to bila kratkotrajna i nasilna faza, koja je potekla s područja kulture grobnih humaka, je veliki broj novih keramičkih formi na području Karpatske kotline. Naime, kako su se iste forme nalazile na području zapada središnje Europe, smatralo se da su te kulture nasilno zauzele prostor Karpatske kotline. Danas se ta promjena objašnjava kroz nastanak novih komunikacijskih veza između regija centralne Europe (Fischl et al. 2013:357). To na određen način potvrđuje brončano doba kao prvi period globalizacije u ljudskoj povijesti gdje je trgovina dovela do korjenitih promjena u svakodnevnom ljudskom životu.

Koszider period se može promatrati kao period u kojemu dolazi do generalne tendencije da keramički i metalni materijal na prostoru Karpatske kotline postaje sve uniformniji u srednjem brončanom dobu (Poroszlai 2003:161). Metalni materijal sastojao se od bojnih sjekira, sjekira s rubnim pojačanjima, mačeva s jezičkom za nasad drške, spiralnih narukvica te polumjesečastih i ljevkastih privjesaka (Gimbutas 1965:72-73). Materijal koji je naveden u prijašnjem poglavlju jasno ukazuje da je utjecaj Koszider period itekako bitan na prostoru Like. Većina metalnih nalaza na prostoru Like poput mača iz Gospića, sjekire iz Ličkog Osika i narukvice iz Lovinca mogu se promatrati kao materijal koji pripada Koszider periodu.

No, postavlja se pitanje: koje je kulture zahvaćao Koszider period i kako su njegovi utjecaji došli do područja Like? Odgovor na to pitanje izrazito je kompleksno pa i danas u arheološkoj zajednici postoje nesuglasice na tu temu. Situaciju sigurno otežava i jako maleni broj lokaliteta srednjeg brončanog doba na području sjeverozapadne Hrvatske (Ovčarić 2020:31) čiji se geografski prostor nameće kao poveznica Like i srednje Europe. Da bismo prikazali kulture koje su dio Koszider perioda bitno je prikazati razvoj ranog i srednjeg brončanog doba na području Karpatske kotline.

Inicijalno smo u ranom brončanom dobu prostor karpatske kotline mogli podijeliti na dvije kulture grupe : Makó-Kosihy-Čaka i kasni Vučedol/Somogyvár- Vinkovci (Fischl et al. 2013:356). Nakon tog perioda u drugoj polovici ranog brončanog doba, uz južne utjecaje s područja Balkana i sjeverozapadne s područja centralne Europe na Karpatsku kotlinu,

možemo zamijetiti određene promjene. Dolazi do većeg broja regionalnih skupina sa specifičnim keramičkim stilovima i dolazi do pojave tell naselja (Fischl et al. 2013:356; Staniuk 2021:1525). Na zapadnoj strani kotline nalazimo transdanubijsku inkrustiranu keramiku koja zauzima i prostor Hrvatske (Krmpotić 2014). U ostatku Karpatske kotline imamo distinktno kulturne grupe: Vatin, Maros, Vatyá, Hatvan, Mad'arovce, Füzesabony/Otomani i Gyulavarsánd/Otomani. Posljedica suživota ovih kulturnih grupa je sve manja razlika u distinktnoj keramici ovih grupa, do razine da keramika postaje uniformna na tom prostoru. Razloge tome se može potražiti u većoj trgovačkoj razmjeni, kako regionalnoj tako i međuregionalnoj (Fischl et al. 2013: 357). U ovim uvjetima nastaje Koszider period.

Nastanak Koszider perioda još uvijek se istražuje, kao i mjesto nastanka. Na prostoru Austrije i Njemačke ovi elementi povezuju se s Karpatskom kotlinom, ali na području Mađarske novi materijali koji su ušli u opticaj, a povezuju se Kosziderom dovode se u vezu sa zapadnom i centralnom Europom s naglaskom na migracije populacija kulture grobnih humaka (Fischl et al. 2013: 357). To je na prvi pogled kontradiktorno. Iz tog razloga možemo pretpostaviti nastanak nove srednjoeuropske komunikacijske mreže u razdoblju srednje bronce, ali i multilokalni nastanak. U konačnici, Fischl et. al. navode da samo mjesto nastanka možda nikad ni neće biti poznato (2013: 357). Iako nam mjesto i točni način postanka nisu poznati, poznate su nam kulturne grupe koji su egzistirale u vrijeme Koszider perioda. Kiss (2001:73) navodi kako se kasna faza transdanubijske inkrustirane keramike datira u Koszider period, kao i materijal Mad'arovce-Veteřov-Böheimkirchen kulture. Licenska skupina keramike, koja je u ovo doba već neprimjetna, s prostora Mađarske nastanila se na prostoru Hrvatske između Save i Drave, s najzapadnijim lokalitetom Cerine kod Koprivnice (Ložnjak Dizdar i Potrebica 2017: 33) gdje se njena lokalna varijanta zadržava u Koszider periodu (Kiss 2001:73). Također, u isto vrijeme možemo datirati i Szeremle kulturu kao i Vatyá kulturu (Kiss 2001:73).

Prema analizi nalazišta u Mađarskoj upravo Mad'arovce-Veteřov-Böheimkirchen kultura može se promatrati kao kultura koja je u lokalnim okvirima napravila tranziciju u kulturu grobnih humaka čiji se utjecaji vide i na materijalu u Lici (Kiss 2001:75).

Sama apsolutna datacija Koszider period je problematična jer su najveće studije provedene prije AMS datuma. Tako se srednje brončano doba Mađarske smješta između 2000. g. pr. Kr. i 1500. g. pr. Kr., dok se Koszider period svrstava između 1800. g. pr. Kr. i

1400. g. pr. Kr. s većinom datuma od 1700. g. Pr. Kr. do 1500. g. pr. Kr. (Kiss 2001:75). Nešto noviji radiokarbonski datumi stavljaju Koszider period u Mađarskoj u period od 1800. g. pr. Kr. do 1600. g. pr. Kr. (Fischl, Kiss, Kulcsar, Szeverenyi 2013, 357, Fig. 6 prema Krmptić 2014:107). U Lici su relativnokronološki datumi srednjeg brončanog doba stupanj Br B i stupanj Br C (Drechsler Bižić 1983) što odgovara periodu od 1700. g. pr. Kr. do 1300. g. pr. Kr. Prema toj dataciji veliki je vremenski raspon u kojemu možemo promatrati utjecaj Koszider perioda na Liku, ali prema novijim datumima radiokarbonske analize taj vremenski okvir znatno je snižen. Naime, na području Njemačke izvršena je analiza materijala kulture grobnih humaka koja korespondira s Koszider periodom u Mađarskoj prema kojoj dobivamo datume 1550. g. pr. Kr. do 1450. g. pr. Kr. (Fischl et al. 2013: 358) što je prema kraju srednjeg brončanog doba u Lici. Ako to usporedimo s analizom datacije naselja u Karpatskoj kotlini, prema kojoj su većina naselja koja su se pojavila početkom brončanog doba (oko 2200. g. pr. Kr.) bivala napuštena oko 1500. g. pr. Kr.¹⁶, dolazimo do toga da kraj srednjeg brončanog doba, a i Koszider period, odgovara vremenskom periodu prestanka okupacije velikog broja naselja na području Karpatske kotline (Staniuk 2021:1544).

Materijal Koszider perioda u Lici

Lokaliteti	Nalaz	Slika nalaza
Lički Osik	Sjekira tipa Křtěnov	
Mala Njiva kraj Gospića	Mač tipa Sauerbrunn	
Lovinac	Velika spiralna narukvica	
Bezdanjača	Mala oštećena narukvica deblijeg brončanog lima	/
Bezdanjača	Spiralne cjevčice	/

Tablica 3: prikaz metalnih nalaza Koszider perioda u Lici (izradio M.Meštrović)

¹⁶ Osim na prostoru Banata

7. RASPRAVA I ZAKLJUČAK

Srednje brončano doba Hrvatske općenito, a poglavito na prostoru Like je jedno od slabije istraženih tema unutar arheologije. Lokaliteta je jako malo, a i oni koji jesu istraženi, često su zbog terena na kojem se nalaze zapravo loše istraženi i slabo objavljeni. Ipak, možemo iz poznatih nam informacija izvesti neke generalne zaključke na temu srednjeg brončanog doba u Lici.

Ako usporedimo sve lokalitete i nalaze možemo potvrditi četiri grane djelatnosti kojima su se ljudi bavili na prostoru Like u srednjem brončanom dobu: 1. ratarstvo, 2. stočarstvo i lov, 3. obrada kože i 4. trgovina. Naime kao što sam prikazao u prijašnjim poglavljima u Lici imamo analize ljudskih ostataka koji su konzumirali proso koji je identificiran kao izvor prehrane tadašnje zajednice u Lici. Uz samu analizu prehrambenih navika tadašnje populacije, dio nalaza govori nam o skladištenju žitarica iz kojih je Drechsler Bižić (1980:31) zaključila da su žitarice bile ostavljane kao grobni prilog u Bezdanjači.

Stočarstvo, za koje smatram da je bilo transhumantno, možemo potvrditi zbog nalaza posuda za prokuhavanje mlijeka koji su pronađeni u Jozginoj pećini (Osterman 2008:44), Bobinec-Kozerine pećini (Kolak et al. 2022: 98) i Bezdanjači (Drechsler Bižić 1983:268), kao i zbog velike koncentracije kostiju domaćih životinja (Malez 1979:15). Također, uz stočarstvo je važan bio i lov koji je vidljiv po udjelu divljih životinja na nalazištima u špiljama.

Obrada kože vidljiva je iz pronalaska šila u Bezdanjači (Drechsler Bižić 1983:252) i u Jankuši (Osterman 2008:44). Takva mogućnost je vjerojatna i zbog velike količine kostiju domaćih i divljih životinja koje su pronađene u špiljskim lokalitetima u Lici.

Trgovina kao ekonomska grana populacije srednjeg brončanog doba u Lici zasigurno je najkompleksnija za shvatiti i objasniti. Pretpostavke i zaključke o tadašnjoj trgovini i trgovačkim putevima možemo donositi samo na temelju materijalnih nalaza. Uz prikaz materijala kao ključne stavke trgovine, također ću prikazati i koji su utjecaji bili značajni za srednje brončano doba na području Like.

Podatke o brončanim i keramičkim nalazima koje sam prikazao u prijašnjim poglavljima u ovom ću poglavlju sintetizirati. Počet ću od keramičkih nalaza jer kod keramike, za razliku od brončanih nalaza, nalazimo i autohtoni materijal. Tako uz podjelu na grubu i finu keramiku koju sam naveo kod određenih lokaliteta (Bezdanjača, Bobinec-Kozerine pećina), zapravo promatramo keramiku s autohtonim značajkama i onu koja je nastala pod „vanjskim“ utjecajima ili je import na području Like.

Keramika s autohtonim značajkama govori nam o kontinuitetu koji će biti jedan od ključnih stavki po pitanju populacije Like, kako u srednjem brončanom dobu, tako i kasnije. Tu u prvom planu treba istaknuti velike, blago konične lonce širokog oboda, gotovo ravno izvučenog ruba i kratkog vrata koji su pronađeni na više lokaliteta: Jozgina pećina, Jankuša pećina, pećina u Ličkom Lešću, Bezdanjača. Ove posude pojavljuju se od ranog brončanog doba (Drechsler Bižić 1983:255), ali njihova upotreba zastupljena je i u kasnom brončanom dobu (Drechsler Bižić 1979:34). Također, uz taj oblik jaka autohtona komponenta su i polukuglaste zdjele i konične zdjele pronađene u Bezdanjači (Drechsler Bižić 1983:256). S obzirom na to da je autohtonost te keramike utvrđena na temelju paralela s naseljima južno od Save, određene sličnosti imamo sa područjem Bosne i Hercegovine, poglavito lokalitetima Varvara i Glasinac. Uz sličnosti s ručkama koje se koriste i u kasnom brončanom dobu u Lici i na Varvari i Glasincu, jedan od najvažnijih karakteristika autohtone keramike ovog područja dva su distinktna plastična ukrasa. To su ukrasi u polukružnom obliku ili u obliku obrnutog slova V. Ti ukrasi iznimno su nam važni jer uz pojavljivanje na prostoru Like i Bosne i Hercegovine, nalazimo ih također i na istočnom Jadranu (Forenbaher 1985:3). Upravo taj ukras povezuje autohtonu keramiku i keramiku koju promatramo da je nastala pod vanjskim utjecajima.

U grobu 5 u Bezdanjači pronađena je šalica s jednom ručkom s polumjesečastim ukrasom/drškom (Drechsler Bižić 1979:50). Taj nalaz poveznica je autohtone keramike i utjecaja s područja Karpatske kotline. Šalice toga tipa nalazimo na području Podunavlja; Transdanubije i istočnoalpske regije, na sjeveru Moravske, u Slovačkoj i u Karpatskoj kotlini (Drechsler Bižić 1979:34). Ove šalice također nalazimo na lokalitetu Čaka gdje su služile kao grobni prilog u skeletnim grobovima koji se datiraju u stupanj BrD (Drechsler Bižić 1979:34). Zanimljivo je da taj tip šalica nalazimo još u Makó–Kosihy–Čaka kulturi, a datira se u razdoblje od 2800/2700. g. pr. Kr do 2500/2300 g. pr. Kr. što odgovara ranom

brončanom dobu (Kulcsar 2009, F.18, 1. 93). To nam opet govori o kontinuitetu jer ovaj tip posude u Lici nalazimo u kasnijem periodu nego na području Slovačke, i u lokalnoj varijanti. Ako još to usporedimo s ostalim lokalitetima u Hrvatskoj gdje imamo ovaj tip posuda, a možemo ih pronaći i u Virovitici i Sirovoj Kataleni koje datiramo u najstariju fazu kulture polja sa žarama, ovaj tip šalice nalazimo na širem geografskom prostoru kroz duže povijesno razdoblje (Drechsler Bižić 1979:34). To upućuje na stabilne i razvijene trgovačke putove i isto tako stabilne zajednice koje su tu ideju baštinile kroz duži prapovijesni period.

Uz ovaj tip nalaza utjecaj s područja srednjeg Podunavlja, Češke i Moravske, ali i šire Karpatske kotline, vidi se na primjeru trbušaste posude sa slabo razgrnutim vratom i dvije ručke koju također datiramo u rano brončano doba (Drechsler Bižić 1983:256).

Specifična pojava na području Like na lokalitetu Bezdanjača je amforica s dvije ručke (slika 8). Taj tip posude datiran je u srednje brončano doba (stupanj BrC) na temelju lokaliteta Verbiciora kulture u Rumunjskoj (Drechsler Bižić 1979:35). Razlog zašto to navodim kao poseban tip posude jest taj što je primarno područje Verbiciora kulture Oltenija i Muntenia u današnjoj Rumunjskoj (Schuster i Tutulescu 2013:154). Nalazi te vrste keramike nisu ograničeni na taj prostor nego se nalaze i na području Karpatske kotline pa ih tako Moszolics prema lokalitetima Felsoszocs i Dumitrescu također datira u stupanj BrC (Drechsler Bižić 1980:35). To nam opet govori o razvijenim trgovačkim putovima u brončanom dobu. Pošto je originalno ovaj tip keramike s područja donjeg toka Dunava (Schuser i Tutulescu 2013:153), možemo pretpostaviti da je kroz trgovinu sama keramika ili barem njezin oblik stigao na područje Like preko kultura u Karpatskoj kotlini.

Iako je utjecaj s istoka i sjevera relativno dobro zabilježen u materijalnoj kulturi srednjeg brončanog doba, istočna obala Jadrana i dalje je slabo istražena (Drechsler Bižić 1987:63). Iz toga razloga od iznimne važnosti je lokalitet Manaccori na zapadnoj obali Jadrana, u Apuliji, u kojemu su pronađeni zajednički elementi u materijalnoj kulturi koji se povezuju s Bezdanjačom (Drechsler Bižić 1987:66-67). III stratum koji je istražen u Manaccori datiran je relativnokronološki u kasnu fazu srednjeg brončanog doba (stupanj BrD) (Drechsler Bižić 1987:66). U tom sloju pronalazimo keramiku tipa B 1 koja je po fakturi, obliku i ornamentima srodna s nalazima srednjeg brončanog doba jadransko-zapadnobalkanske regije (Drechsler Bižić 1987:67). Tu prevladavaju konične i bikonične šalice, polukuglaste zdjele koje su slične onima u Bezdanjači i Varvari, plitke poluloptaste

šalice tipa Varvara te fragment tzv. *Buckel* keramike koja ima srodnosti s Bezdanjačom i Varvarom (Drechsler Bižić 1987:67). Ti svi nalazi govore o povezanosti istočne i zapadne obale Jadrana. Prema E. Baumgartelu materijal ovog stratuma u Manaccori mora se pripisati „nekoj stranoj civilizaciji“ i to upravo prostoru istočnog Jadrana gdje je morskim putem dolazilo do trgovine i razmjene ideja (Drechsler Bižić 1987:67).

Generalno smatram da se može pretpostaviti da je upravo keramika koja je bila pod utjecajem kulture grobnih humaka te kultura sa sjevernog područja Karpatske kotline poput Čake i Verbiciora kulture, bila priložena kao grobni prilog zbog posebnosti i ekskluzivnosti. Možda razlog tomu možemo promatrati u Koszider periodu. Naime, ekskluzivne brončane predmete koje tada nalazimo u Lici uglavnom vežemo uz Koszider period. Kako su bronca i nalazi od nje bili rijetki i skupi, oblici keramike koji su pronalazeni također u Koszider periodu Podunavlja mogli su tadašnjoj zajednici služiti kao ekskluzivni predmeti. Kroz trgovinu brončanih predmeta, keramika sa sjevernog područja također je dolazila do Like. U nedostatku bronce, keramika s područja s kojeg je dolazila i bronca možda je zauzimala prestižnu ulogu. U tom kontekstu bitan nam je nalaz koničnog lonca s jednom ručkom koji se pojavljuje u Karpatskoj kotlini na lokalitetima kulture grobnih humaka, a u Bezdanjači je nađen kao grobni prilog (Drechsler Bižić 1979: 36).

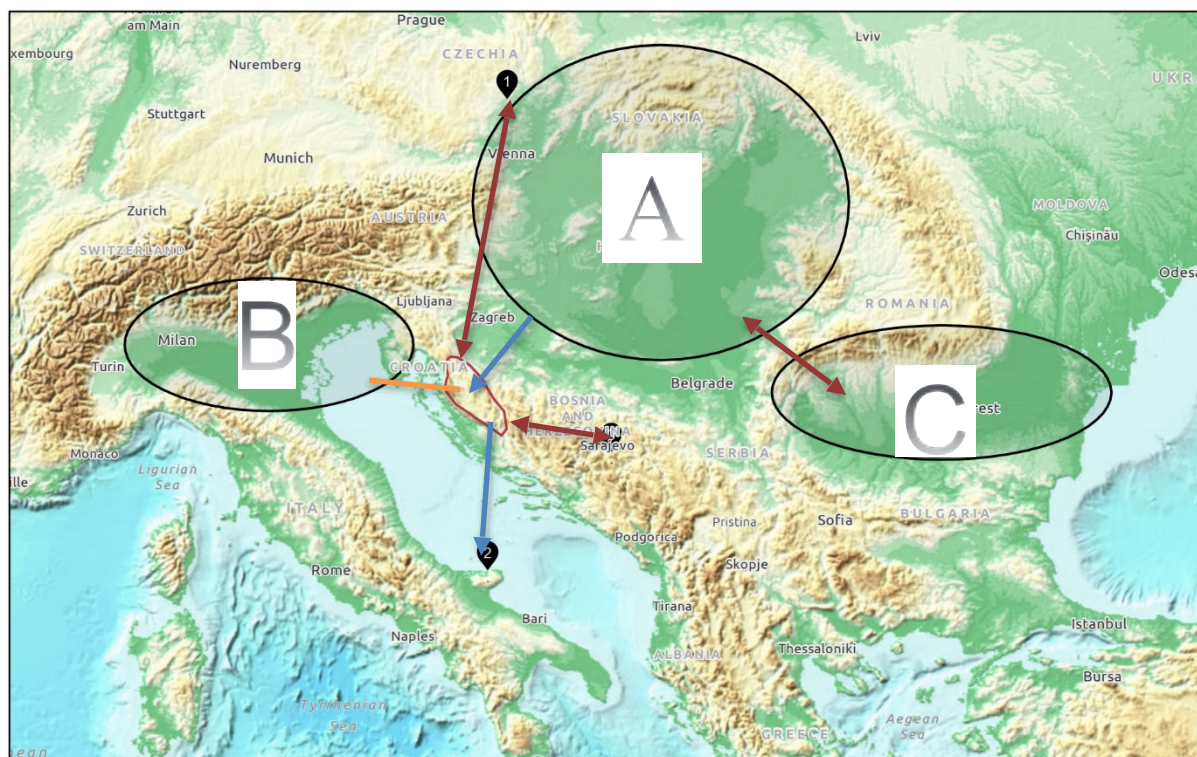
Za razliku od keramike koje ima jako puno te je, kao što sam pokazao kroz ovo poglavlje, pod raznim utjecajima i koja je utjecala na druge regije, metalni materijal nije u toj mjeri raznovrstan. Uglavnom je dolazio do područja Like s područja Karpatske kotline i većinom ga pripisujemo Koszider periodu. Količina materijala srednjeg brončanog doba pronađenog u Lici za sada je uistinu mala, ali određeni predmeti daju nam mogućnost da donosimo određene pretpostavke. Tu u prvom planu mislim na mač iz Gospića i sjekiru tipa Krtenov iz Ličkog Osika. Mač tipa Sauerbrunn uže povezujemo s kulturom grobnih humaka i područjem Karpatske kotline (Drechsler Bižić 1983:256). U širem smislu, Neumann je 2009. godine napravio „jedinstvenu, nadregionalnu i apolitičnu podjelu“ mačeva tog razdoblja nakon analize 99 mačeva (Neumann 2009:98). Prema njemu je i mač iz Gospića dio veće Sauerbrunn-Boiu-Keszthely skupine mačeva koje imaju minimalne razlike.

Sjekiru tipa Krtenov pronalazimo na širem prostoru srednje Europe od Baltika (Švedska) do centralnog Balkana sa glavnom koncentracijom u podunavsko-karpatskom

krugu (Kukoč 2009:11). David (2002:340) je ovaj tip sjekire klasificirao kao Solt varijantu, a svi nalazi te varijante nalaze se istočno od Raba i južno od Dunava (David 2002:341).

Smatram da se iz ova dva nalaza mogu izvući dva zaključka. Za razliku od svih ostalih brončanih predmeta nađenih u Lici, ova dva nalaza pronađena su u tumulima na otvorenom. Iako je Bezdanjača bila kultno mjesto, smatram da su tumuli u Ličkom Osiku i Gospiću bili konkretniji prikaz moći koju je pokojnik imao u zajednici za života, nego li pogreb u Bezdanjači. Tumuli su bili vidljivi lokalnoj zajednici i svima koji su prolazili kroz to područje i tadašnja je populacija na dnevnoj razini bila u „kontaktnu“ s tim tumulima. Drugi zaključak je da i jedan i drugi tip nalaza pronalazimo na širem srednjoeuropskom području. To nam govori o trgovačkim vezama tadašnje populacije, a možda i o „simboličkom setu vrijednosti“ tadašnjih zajednica o kojima piše Neumann (2013:108). Ako pogledamo teorije o nastanku Koszider perioda prema kojima je on nastao na temelju suradnje i trgovačke razmjene, tada je moguće raspravljati o prijenosu „simboličkog seta vrijednosti“ na većem geografskom periodu u vrijeme srednjeg brončanog doba, barem u kontekstu specifičnih nalaza poput mačeva i sjekira. Za shvaćanje trgovačkih puteva i utjecaja važno je spomenuti i ostale brončane nalaze srednjeg brončanog doba Like. U prvom planu su tu nalazi koji svoje podrijetlo imaju u kulturi grobnih humaka poput igli s produžetkom iznad ušice i male rebraste narukvice od brončanog lima (Drechsler Bižić 1979:37). Uz te nalaze također je bitno spomenuti i koniču dugmad i spiralne cjevčice koje su čest inventar grobova srednjeg Podunavlja i prostora južnog od Save (Drechsler Bižić 1979:38).

Bodež iz Markuševca je nalaz koji je vjerojatno krivo pripisan srednje brončanom dobu Like. Prema R. Drechsler Bižić (1984:252) ovaj tip bodeža svoje podrijetlo ima u Peschiera horizontu na području sjeverne Italije. S druge strane, S. Sherratt (2017: 611) ovaj tip bodeža navodi kao jedan od tipova kulture polja sa žarama. Ja osobno smatram da ovaj bodež svoje paralele vuče s područja kulture polja sa žarama, a ne Italije, ali i da se on treba datirati u kasno brončano doba, a ne srednje. To smatram zbog toga što po pitanju oblika bodež iz Markuševca ne odgovara bodežima iz sjeverne Italije, a i datiranje Peschiera horizonta u stupanj BrD-HaA1 (Gabor Tarbay 2019:8) je problematično. Ako bodež iz Markuševca svoje podrijetlo uistinu vuče s područja Peschiera horizonta, tada bi to značilo da je taj bodež jedan od najranijih primjeraka. Radi ostalih veza s područjem Karpatske kotline i poveznica Like s kulturom polja sa žarama u fazi kasnog brončanog doba smatram da bi ovaj

Slika 23: prikaz utjecaja na srednje brončano doba u Lici

1. Manaccori	A: Kultura grobnih humaka, Koszider period, kultura polja sa žarama
2. Uhersky Brod	B: Peschiera horizont
3. Glasinac kod Sarajeva	C: Verbiciora kultura
- Mapu izradio: Meštrović Marko

bodež trebalo datirati u kasno brončano doba i da bismo taj oblik trebali tražiti u kulturi polja sa žarama, a za to su nam potrebne daljnje analize.

Kada usporedimo keramičke, metalne i nalaz jantara možemo predložiti određene zaključke po pitanju trgovine u srednjem brončanom dobu Like. Po količini importiranog materijala možemo tvrditi da trgovina nije bila jako razvijena. Iako imamo određene metalne nalaze koji su uistinu prestižni, njihov broj je minimalan. Isto tako, barem za sada, imamo samo jedan nalaz jantara koji vežemo za srednje brončano doba Like. Ako usporedimo prostor Karpatske kotline u isto razdoblje, određene ostave poput Dunapentele-Kosziderpadlás imale su više metalnih nalaza nego cijelo područje Like u isto vrijeme. Isto tako i područje lokaliteta u Bosni i Hercegovini poput Glasinca i Varvare imale su više brončanog materijala nego Lika u istom razdoblju (Drechsler Bižić 1983: 261-264). Uzevši u obzir geografiju Like, to nas ne bi trebalo čuditi. Za razliku od Podunavlja i Karpatske kotline koje su bile dobro umrežene s rijekama, Lika nije bila povezana na taj način. S obzirom na to da se većina trgovine tada odvijalo preko riječnih i morskih puteva (Earle et al. 2015: 649), jasan je geografski problem Like u tom razdoblju. Iako ostali dijelovi, poput Bosne i

Hercegovine i Albanije, jednako nisu dobro povezani riječnim putevima, oni su imali nalazišta vrijednih metalnih resursa (bakar) pa je trgovanje s njima bilo puno značajnije i opsežnije (Cwalinski 2020:148). Prema analizi trgovine jantara M. Cwalinski čak navodi da se sjeverozapadna Hrvatska, Crna Gora i Lika mogu gledati kao regije koje su bile krajnji krakovi trgovine jantarom, a ne posrednici (Cwalinski 2020:151). Iako se ta analiza odnosi samo na jantar, čak i mač iz Gospića ili sjekira iz Ličkog Osika najjužniji su nalazi ovih tipova oružja, što daje mogućnost razmišljanja o trgovini ostalih materijala na području Like.

I takva mogućnost Like kao određene rubne regije u trgovini barem u srednje brončanom dobu, ne bi nas trebala čuditi. Trgovina se u području Karpatske kotline intenzivirala tek krajem ranog brončanog doba, a nastanak nove srednjoeuropske komunikacijske mreže pratimo tek od srednjeg brončanog doba (Fischl et al. 2013:356-357).

Vremenski raspon za intenziviranje trgovine s područjem Like u srednjem brončanom dobu bio je veoma mali. Analize lokaliteta kulture grobnih humaka u Njemačkoj datiraju Koszider period između 1550. g. pr. Kr. i 1450 g. pr. Kr. (Fischl et al. 2013: 358). Period utjecaja Koszider perioda je prema tome 150-250 godina. S prethodno navedenim, htio bih se vratiti na određenu značajku populacije Like koju tu smatram ključnom, a to je kontinuitet.

Kukoč (2009) i Osterman (2009) navode upravo srednje brončano doba kao period nastanka „protojapodske“ populacije. Iako je to na tragu Hardingovih „kvazi političkih grupa“, (2004:1) teško je povezivati srednjebrončanodobnu populaciju Like s Japodima. Bez genetskih analiza, koje nažalost nisu provedene, jednostavno ne znamo u kojoj su vezi te dvije populacije i iz toga razloga smatram da je pogrešno dovoditi srednje brončano doba i Japode u direktnu korelaciju. No, određeni kontinuitet koje nalazimo u keramici od ranog brončanog doba nam daje za pretpostaviti da je postojao kontinuirani razvoj keramičkih formi od strane iste populacije kroz duži vremenski period. Isto tako u srednjem brončanom dobu nalazimo keramičke oblike koji se pronalaze i u rano željezno doba, poput šalice s jednom ručkom koje se navode kao grobni prilozima kulture polja sa žarama (Drechsler Bižić 1979:34). M. Malinar određene brončane izrađevine u Bezdanjači također povezuje s kulturom polja sa žarama srednjeg Podunavlja i datira ih u stupanj BrD i stupanj HaA1 (Malinar 1998: 142). Na japodskim lokalitetima u Pounju u fazi I. prema Mariću imamo poveznicu a kulturom polja s žarama (Marić 1968:12). To nam donekle govori o

materijalnom kontinuitetu. Zanimljivo je i da Japodi imaju dug kontinuitet jer je zadnja faza VI. datirana u 1. i 2. stoljeće poslije Krista u vrijeme Rimskog carstva (Marić 1968:13).

Srednje brončano doba u Lici smatram razdobljem kada je trgovina tek počela utjecati na lokalnu kulturu u kontekstu brončanodobne "globalizacije". Ona nije bila još posve razvijena, ali određeni predmeti dolazili su na područje Like. Iz toga razloga prostor Like generalno se gleda kao tranzicijska zona Jadrana, Panonije i Podunavlja, kako geografski tako i kulturno (Cwalinski 2020:151). Međutim, smatram da od srednjeg brončanog doba na prostoru Like možemo pratiti početak stabilnosti i kontinuiteta lokalne zajednice i da se to može primijetiti kroz materijalne ostatke. U kasno brončano doba i željezno doba optičaj jantara i metala bit će puno rašireniji na prostoru Like, nego li u srednjem brončanom dobu.

Htio bih se još osvrnuti na religioznost tadašnje populacije, pogotovo na lokalitet Bezdanjača. Bezdanjača je centralni lokalitet srednjeg brončanog doba u Lici te je o njemu napisano mnoštvo radova. Uloga Bezdanjače zasigurno je bila religijska i možemo tvrditi da je bila kultno mjesto. No, mi danas ne možemo znati što je točno toj populaciji taj lokalitet značio, kao što ne možemo znati ni što su određeni nalazi u toj špilji označavali za tadašnju populaciju. R. Drechsler Bižić tako navodi mogući htonski kult na temelju cijelih kostura jelena i srna koji su bili priloženi uz ljudske ostatke (Drechsler Bižić 1979:32), dok S. Kukoč povezuje Bezdanjaču s nizom kultova i pritom iznosi mnoštvo teorija o tome što bi nalazi u Bezdanjači mogli značiti (Kukoč 2009).

Lokaliteti Uhersky Brod u Moravskoj te Manaccori u Italiji su također, kao i Bezdanjača, lokaliteti srednjeg brončanog doba koji se smatraju kulturnim mjestom. Zbog nalaza na tim lokalitetima možemo ih povezati sa Bezdanjačom.

U Uhersky Brodu nalazilo se veliko kultno mjesto sa zoomorfnim i antropomorfnim posudama, a poveznica s Bezdanjačom je brončano šilo i žlica koji su pronađeni na oba lokaliteta (Drechsler Bižić 1979: 253). Uhersky Brod pripisuje se ranoj fazi kulture grobnih humaka (Drechsler Bižić 1979: 253).

Manaccori je lokalitet koji se nalazi u Italiji, točnije u regiji Apulije. U njemu je pronađena nekropola i naselje, a za paralele s Bezdanjačom bitan je kulturni sloj III stratuma. Isto kao i Bezdanjača nema grobnih konstrukcija, osim jednog skupnog groba (Drechsler Bižić 1987:65). U Bezdanjači je takvih grobova deset pa osim u sličnosti u načinu pokapanja, postoje sličnosti i u pogrebnom ritualu (Drechsler Bižić 1987:65). Ono što čini Manaccori još

posebnijim je, kao što sam prije naveo, keramički materijal koji ima konkretne poveznice s područjem istočne obale Jadrana i Like.

Lika kao geografska regija je tada, kao i danas, bila na bitnom trgovačkom pravcu te je povezivala prostor srednje Europe sa Jadranom. Poveznica sa srednjom Europom se očitava u materijalu i pogrebnim običajima. Već navedeni utjecaji keramike i metala kojeg pripisujemo Koszider periodu nam govori o trgovačkim vezama, a ukopi pod tumulima koje nalazimo na području kulture grobnih humaka i Like nam govore i o prijenosu simboličkih vrijednosti. Smatram da je srednje brončano doba bilo početni trenutak u toj razmjeni i prijenosu ideja te da se tada stvaraju prve konkretne veze sa srednjoeuropskim prostorom. Također uz vezu sa srednjom Europom dobar geografski i trgovački položaj Like se vidi i u poveznicama sa Bosnom i Hercegovinom te područjem Jadrana gdje pronalazimo slične keramičke oblike. Srednje brončano doba možemo promatrati kao početak trgovačkih veza, a vrijeme Japoda kao kulminaciju tih veza u prapovijesnom periodu u Lici.

U konačnici potrebno je konkretnije istražiti i analizirati već pronađeni materijal prije budućih istraživanja. Materijal pronađen u Lici nije detaljnije analiziran od istraživanja koje su provedena prije četrdeset do pedeset godina¹⁷. Ako znamo da se Koszider period značajno drugačije promatra od devedesetih godina, onda je potrebna nova provjera i nadogradnja postojećeg znanja o materijalnim ostacima na području Like. Uz učvršćivanje dosadašnjih spoznaja potrebno je i sustavno istraživanje naselja/gradina srednjeg brončanog doba jer takvih lokaliteta zapravo i nemamo.

¹⁷ Izuzev lokaliteta Bobinac-Kozerine špilje i Cerovačke donje špilje

Prilozi :

Slika 1 trgovačke rute u brončanom dobu (Earle et al. 2015:636).....	9
Slika 2 prikaz lokaliteta srednjeg brončanog doba u Lici (Izradio: Meštrovic Marko).....	11
Slika 3 originalan nacrt špilje Bezdanjače (Božić 2005:37).....	12
Slika 4 nacrt špilje Bezdanjače (Božić 2005:38).....	15
Slika 5 prikaz plastičnog ukrasa/drške u polukružnom obliku (Drechsler Bižić 1980, T.XXIV, 6. 34).....	21
Slika 6 prikaz plastičnog ukrasa/drške u obliku slova V (Drechsler Bižić 1980, T.XXV, 2.34).....	21
Slika 7 prikaz šalice s jednom ručkom (Drechsler-Bižić 1983, T.X, 1. 3).....	22
Slika 8 prikaz amforice s dvije ručke (Drechsler Bižić 1980, T. XXXIX, 3-3a, 35).....	23
Slika 9 prikaz položaja tumula na lokalitetu Lički Osik (Drechsler Bižić 1975, prilog 1).....	24
Slika 10 prikaz tumula 6 u Ličkom Osiku (Drechsler Bižić 1975:7).....	24
Slika 11 prikaz sjekire iz tumula 6 u Ličkom Osiku (Drechsler Bižić 1975, T.VII, 1. 7).....	25
Slika 12 prikaz sjekira sa ukrašenim cjevastim tuljcem (Kukoč 2009:13).....	26
Slika 13 prikaz tipova mačeva iz grupe Sauerbrunn-Boiu-Keszthely (Neumann 2009:98)....	28
Slika 14 prikaz antropomorfности na mačevima grupe Sauerbrunn-Boiu-Keszthely (Neumann 2009:99).....	28
Slika 15 prikaz lokaliteta na kojima su pronađeni mačevi grupe Sauerbrunn-Boiu-Keszthely (Neumann 2009:97).....	29
Slika 16 prikaz plitke zdjelice s vertikalnim dijelom iznad ručke (Drechsler Bižić 1983, T.XXXVI, 6,6a. 254).....	31
Slika 17 nacrt Jozgine špilje (Drechsler Bižić 1987:55).....	33
Slika 18 nacrt špilje Jankuše (Osterman 2009:52).....	35
Slika 19 nacrt Cerovačke dolje špilje (Drechsler Bižić 1970:105).....	39
Slika 20 nacrt Bobinac-Kozerine špilje (Kolac et al. 2022:95).....	41
Slika 21 prikaz mača iz Plitvica (Drechsler Bižić 1983, T.XXXVI, 4. 252).....	45
Slika 22 prilaz mača iz Peklenice (Vidović 1989, T.1, 2).....	45

Slika 23 prikaz utjecaja na Liku u srednjem brončanom dobu (izradio:Marko Meštrović).....58

Tablice

Tablica 1 prikaz autohtonih elemenata vezanih uz keramiku (izradio M. Meštrović).....48

Tablica 2 prikaz vanjskih utjecaja vezanih uz keramiku (izradio M. Meštrović).....48

Tablica 3: prikaz metalnih nalaza Korszider perioda u Lici(izradio M. Meštrović).....52

Literatura:

Braudel, F., 1997., Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II. *Antibarbarus sv. I.-II.*, Zagreb

Belaj, V., 2004., Tradicijsko planinsko stočarstvo na Velebitu i bunjevačka etnogeneza. *Studia ethnologica Croatica*, 16 (1), 5-31.

Benac, A., 1994., Napomene uz problematiku prahistorijske nekropole u Bezdanjači. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu 26-27*, 1: 21-23.

Boljunčić, J., 1994., Analiza zatiljne kosti populacije ljudi iz brončanodobne nekropole u špilji Bezdanjači (Hrvatska). *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, 11/12(-), 151-166

Božić, V., 2005., Još o Bezdanjači pod Vatinovcem, *Subterranea Croatica*, 3(5), 36-43.

Carrer, F. i Migliavacca, M., 2019., Prehistoric Transhumance in the Northern Mediterranean, i Sabatini, S. and Bergerbrant, S. (eds.), *The Textile Revolution in Bronze Age Europe: Production, Specialisation, Consumption, chapter*, Cambridge, Cambridge University Press, 217–238.

Caricola, I., Charles, A., Tirillo, J. et al. 2022., Organic residue analysis reveals the function of bronze age metal daggers. *Scientific Reports* 12, 61001

Carić, M., Tresić Pavičić, D., Mikić, I., Čavka, M., Cvitkušić, B., Janković, I., Toyne, J. & Novak, M., 2020., Something old, something new: (re)analysis and interpretation of three Bronze Age trepanations from Croatia. *Anthropologie*, 58 (1), 39-51.

Cwalinski M., 2020., Bronze Age amber in Western and Central Balkans., *Arheološki vestnik* 71. 133-172.

David, W., 2002., Studien zur Ornamentik und Datierung der bronzezeitlichen Depotfundgruppe Hajdúsámson-Apa-Ighiel-Zajta . *Bibliotheca Musei Apulensis (Alba Iulia)* 18.

Drechsler-Bižić, R., 1970., Cerovačka donja spilja (Iskopavanja 1967. godine). *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 4 (1), 93-110.

Drechsler Bižić, R., 1970., Zaštitna iskopavanja pećine Golubinjače kod Kosinja, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 4(1), 111-118.

Drechsler Bižić, R., 1975., Istraživanje tumula ranog brončanog doba u Ličkom Osiku. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, ser III., IX., Zagreb, 1-22.

Drechsler Bižić, R., 1980., Nekropola brončanog doba u pećini Bezdanjači kod Vrhovina. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* ser III.,XII., Zagreb, 27-78.

Drechsler Bižić, R., 1983., Srednje brončano doba u Lici i Bosni, u: *Praistorija jugoslavenskih zemalja. Bronzano doba*. Vol. IV(Alojz Benac ed.), Sarajevo, 242-271

Drechsler Bižić, R., 1984., Brončano doba u pećinama Like. *9. jugoslavenski speleološki kongres, Karlovac, 17.-20.X.1984. Zbornik predavanja*, 623-646. Zagreb.

Drechsler Bižić., R., 1987., Istraživanje "Jozgine pećine" u Trnovcu Ličkom. *Arheološki radovi i rasprave Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, 10, Zagreb, 1987., 53-71.

Earle, T., Ling, J., Uhnér, C., Stos-Gale, Z. and Melheim, L. 2015., The Political Economy and Metal Trade in Bronze Age Europe: Understanding Regional Variability in Terms of

Comparative Advantages and Articulations. *European Journal of Archaeology*, Cambridge University Press, 18(4), 633–657.

Fischl K.P., Kiss V., Kulcsár G., Szeverényi V., 2013., Transformations in the Carpathian Basin around 1600 B.C. U: Meller H, Bertemes F, Bork H-R, Risch R, editors. *1600—Kultureller Umbruch im Schatten des Thera-Ausbruchs? 4. Mitteldeutscher Archäologentag vom 14. bis 16. Oktober 2011 in Halle (Saale)*. Halle (Saale): Landesamt für Denkmalpflege und Archäologie Sachsen-Anhalt. 355–371.

Gimbutas, M., 1965., *Bronze Age cultures in Central and Eastern Europe*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton.

Grigoriev, S., 2018., Eastern influences and the transition to new types of metalworking at the end of the Early Bronze Age in Central Europe. *Musaica Archaeologica* 2, 33–49.

Harding, A. F., 2000., “Frontmatter,” u: *European Societies in the Bronze Age*, Cambridge World Archaeology, frontmatter, ur: Harding, A. F., Cambridge, Cambridge University Press, pp. i-vi.

Hermes, T. R. et al. 2019., Early integration of pastoralism and millet cultivation in Bronze Age Eurasia. *Proceedings of the Royal Society B: Biological Sciences* 286, 20191273

Holjevac, Ž., 2013., Gospić-Grad, ljudi, identitet. *Posebna izdanja, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar*, Zagreb.

Hudson, M.J., Bausch, I.R., Robbeets, M. et al., 2021., Bronze Age Globalisation and Eurasian Impacts on Later Jōmon Social Change. *J World Prehistory* 34, 121–158

Jia P, Caspari G, Betts A, Mohamadi B, Balz T, Cong D, Shen H, Meng Q. 2020., Seasonal movements of Bronze Age transhumant pastoralists in western Xinjiang. *PLoS One*. Nov 4;15(11):e0240739.

Karavanić, S., 2017., Brončano doba i recikliranje brončanih predmeta U: *Recikliraj, ideje iz prošlosti*. Ur. Kudelić, A., Miloglav, I., Balen, J. Arheološki muzej u Zagrebu, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Institut za arheologiju. Izložba. 99-111

Kemenczei, T., 1988., Die Schwerter in Ungarn I (Griffplatten-, Griffangel- und Griffzungenschwerter). *Prähistorische Bronzefunde IV*, 6 München, Ch. BeckVerlag

Kiss, V., 2013., Problems of Koszider Period in Transdanubia. U: *Hoard, Phase, Period ? Round table conference on the Koszider problem*. Ur. Vicze M., Poroszlai I., Sumegi P. *Matrica Museum*, Szazhalombatta, 61-96.

Kolak, T., Cvitović N., Šuica N., Raguž K., Cvitanović H. 2022., Arheološka istraživanja brončanodobnog nalazišta Bobinac- Kozerine špilje iznad Sinca u Lici. U: *Subterranea Croatica*, vol. 20, No. 32. Karlovac. 90-103.

Krmpotić, M., 2014., *Pojava transdanubijske inkrustirane keramike u sjevernoj Hrvatskoj*. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb.

Kukoč, S., 2009., *Japodi-Fragmenta Symbolica*. JAPODI. Split, Književni krug Split.

Ložnjak Dizdar, D., Potrebić H., 2017., *Brončano doba Hrvatske u okviru srednje i jugoistočne Europe*, Meridijani; Centar za prapovijesna istraživanja; Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za Arheologiju, Zagreb, 2017.

Malez, M., 1979., Nekropola Bezdanjača kod Vrhovina i njezina kvartarna fauna. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 12-13, 19-27.

Magaš, D., 2013., *Geografija Hrvatske*, Sveučilište u Zadru, Odjel za geografiju i izdavačka kuća Meridijani. Zadar.

Marić, Z., 1968., Japodske nekropole u dolini Une, *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu NS XXIII*. 1968, 5-79.

Malinar, H., 2012., Bezdanjača (Horvatova špilja) - Vrijedan brončanodobni arheološki lokalitet u Lici. *Speleolog* 60, br. 1: 89-119.

Malinar, M., 1998., Brončanodobni lokalitet špilja Bezdanjača : novi materijal i interpretacija. *Opuscula archaeologica* 22, br. 1: 141-162.

Martinoia, V., et al. 2021., Reconstructing the childhood diet of the individuals from the Middle Late Bronze Age Bezdanjača Cave, Croatia (ca. 1430-1290 BCE) using stable C and N isotope analysis of dentin collagen. *Journal of Bioanthropology*, 1(1), 42-56.

Neumann, D., 2009., Bemerkungen zu den Schwertern der Typenfamilie Sauerbrunn-Boiu-Keszthely." U: *Alpen, Kult und Eisenzeit*. Ur: Bagley, J.M., Eggl, Ch., Neumann, D., Schefzik, M. Festschrift für Amei Lang zum 65. Geburtstag. *Internationale Archäologie: Studia honoraria* Bd. 30. Rahden/Westf. 97-114

Osterman, J., 2009., Špilja Jankuša: još jedan prapovijesni špiljski lokalitet na području Like. *Subterranea Croatica*, 11, 25-34.

Pavišić, I., 2009., Tragom arheološke prošlosti Like: prilog poznavanju djelatnosti muzejskih povjerenika i istraživača tijekom devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća. U: *Identitet Like: Korijeni i razvitak*. Ur: Holjevac, Ž., Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb. 171-193

Pearce, M., 2013., The Spirit of the Sword and Spear. U: *Cambridge Archaeological Journal*, Cambridge University Press, 23(1), pp. 55-67.

Poroszlai, I., 2003., The Koszider period. *Hungarian Archaeology at the Turn of the Millennium*. Budapest: Hungarian National Museum. 161-161

Pejnović, D., 2009., Geografske osnove identiteta Like. U: *Identitet Like: korijeni i razvitak (knj. 1)*. Zagreb - Gospić, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 47-84.

Tarbay, G.J., 2020. The Casting Mould and the Wetland Find- New Data on the Late Bronze Age Peschiera Daggers. *Dissertationes Archaeologicae*, 3 (7), 5-20.

Sherratt, S., 2017., A Globalizing Bronze and Iron Age Mediterranean. *The Routledge Handbook of Archaeology and Globalization*, Ur. Tamar Hodos, 602-17.

Sliepčević, A. i Dušan Srdoč., 1979., Određivanje starosti uzoraka drveta i sige iz špilje Bezdanjače. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu* 12-13, br. 1: 79-86.

Staniuk, R., 2021., Early and middle bronze age chronology of the Carpathian basin revisited: Questions answered or persistent challenges?. *Radiocarbon* 63(5), Cambridge University Press, 1525–1546.

Vandkilde, H., 2016., Bronzization: The Bronze Age as Pre-Modern Globalization. *Praehistorische Zeitschrift*, vol. 91, no. 1, 2016, 103-123.

Vandkilde, H., 2019., Bronze Age Beginnings – a Scalar View from the Global Outskirts. *Proceedings of the Prehistoric Society*, Cambridge University Press, 85, 1–27.

Vinski-Gasparini, K., 1971., Srednje i kasno brončano doba u zapadnoj Jugoslaviji. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 5(1), 1-14.

Vinski-Gasparini, K., 1983., Brončani kratki mač nađen u Indiji i njemu srodni primjerci u Hrvatskoj. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 16-17 (1), 49-68.